

DOI: 10.7596/taksad.v5i3.539

The Streotype and The Social Judgement

Vincent YZERBYT¹ Georges SCHADRON²

Tercüme: İbrahim Işıtan³

Kalıpyargılar ve Sosyal Yargı⁴

Öz

Kalıpyargı sosyal psikolojinin önemli konularından biridir. Kalıpyargı kavramı önyargı ve ayrımcılık kavramlarını da anımsatmaktadır. Kalıpyargı, davranış planında birçok istenmeyen sonuçlarıyla, kişileri yargıda genelleme ve hata yapmaya sürükleyebilmektedir. Makalenin birinci bölümü, kalıpyargı kavramının tanımı konusunu ele almakta, kişilerin kalıplaşmış inançlarla hareket etmeyi tasarlamalarının hangi sebeplere dayandığını ortaya koymakta ve çeşitli tedbir yolları önermektedir. İkinci bölümde, kalıpyargıların sosyal yargıları ve bilgileri yorumlama üzerine etkisine dikkat çekilmektedir. Üçüncü bölümde ise, kalıpyargıların nasıl değiştirilebileceği konusu üzerine durulmaktadır. Kalıpyargı ve sosyal yargı konusunda yapılan araştırmaların bir özeti şeklinde sunulan bu çalışma, kalıpyargıların önyargıya nasıl dönüştüğünü ve sonuç itibarıyla ayrımcılığa nasıl yol açtığını göstermesi bakımından önem arz eder.

Anahtar Kelimeler: Ayrımcılık, Kalıpyargı, Önyargı, Sosyal Biliş, Sosyal Yargı.

¹ Yazar, Louvain-la-Neuve Katolik Üniversitesi (Belçika) Psikoloji ve Eğitim Bilimleri Fakültesi Sosyal Psikoloji bölümünde profesör olarak çalışmaktadır. Kalıpyargı, önyargı, dışlama, sosyal biliş vb. konularda çalışmaları vardır.

² Yazar Nice-Sophia Antipolis Üniversitesi (Fransa) Psikoloji Bölümü Sosyal Psikoloji alanında profesör olarak çalışmaktadır.

³ Assoc. Prof. Dr. Karabuk University. ibrahimisitan@hotmail.com

⁴ Bu makale '*Stéréotypes, discrimination et relations intergroupes*' 'Kalıpyargılar, dışlama ve gruplararası ilişkiler', Richard Y. Bourhis ve Jacques-Philippe Leyens (Eds.), 1994, Mardaga, Liège, adlı eserin 127-160 sayfaları arasında bulunmaktadır.

Abstract

The concept of stereotype, an important topics of social psychology is closely related to prejudice and discrimination. Stereotypes may drag people into generalization and failure in judgements in addition to many unwanted behavioral outcomes.

The first section of the article deals with the definition of the concept of stereotype and ascertains the motives of individuals who intend acting in accordance with stereotypes, followed by offering various solutions to this very problem. The second section points out the effect of stereotypes on interpretation of the social judgement and the social cognition while the third section dwells on how stereotypes can be changed. This study, which presents a summary of the researches about the stereotype and the social judgement is of importance in terms of indicating how stereotypes turn into prejudices and how they eventually cause discrimination.

Keywords: Discrimination, Stereotype, Prejudice, Social Cognition, Social Judgement

Kalıpyargıları hangi noktalarda eleştirebiliriz?... Irk merkezci olmaları ve temel özelliklerin insan gruplarında doğuştan genetik olarak var olduğu fikrini içermiş olmalarındandır diye düşünüyorum.

Roger Brown, 1965, p. 181.

GİRİŞ

'Kalıpyargı' disiplinimizin geniş halk kitleleri tarafından en iyi bilinen kavramlarından biridir. Aktüel konulara bir göz atıldığında bunun çok şaşırtıcı bir durum olmadığı görülür: Siyasi sığınma isteğinde bulunan kişileri barındıran bir merkeze cezalandırma amaçlı yapılan baskın, popülist bir liderin ırkçı söylemi ve iç savaş sırasında aşağı yukarı düzenli kuvvetler tarafından gerçekleştirilen etnik soykırım bu durumun bazı örneklerindedir. Kalıplaşmış inançlar sadece trajik olaylarda kendini göstermez, aynı zamanda çok tehlikesiz görünen etkileşimlerde de ortaya çıkabilir. Bir başkasını algılamamızda, karşı karşıya bulunduğumuz belli bir kişi hakkında, kendisinden daha çok, bağlı bulunduğu kategori veya gruba ait bilgileri kullanarak değerlendirmede bulunuruz.

Kalıpyargı kavramı önyargı ve ayrımcılık kavramlarını anımsatmaktadır. Kalıpyargı, davranış planında birçok istenmeyen sonuçlarıyla, bizi yargıda genelleme ve hata yapmaya kaçınılmaz olarak sürüklemektedir. Bir başkası hakkında kalıpyargıya dayanarak herhangi bir

yargıda veya eylemde bulunma etik olmayan, insanlık dışı uygunsuz bir iş değil midir? Eğer kalıpyargılar yargıda bulunulan bireyin haberi olmadan etkisini gösteriyorsa tehlike daha da büyüktür; çünkü bu durumda önlem alma veya çare bulma imkânları ortadan kalkmaktadır. Kuram-ötesi (méta-théorie) böyle bir tutum, sosyal psikolojideki araştırmaların büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Burada benimsenen bakış açısı, eğer haksızlıklarla ciddi bir şekilde mücadele edilecekse, kalıpyargı kavramının daha az yüz kızartıcı şekilde okunmasını ve yorumlanmasını önermektedir.

Makalenin birinci bölümü, kalıpyargı kavramının tanımı konusunda girişimde bulunacak, çeşitli tedbir yolları sunacak ve kişilerin kalıplaşmış bir inançla hareket etmeyi tasarlamalarının hangi sebeplere dayandığını ortaya koymaya çalışacaktır. Kalıpyargıların kişilerin normal bilinç işlevlerinin sonucu olduğunu savunan çalışmalar incelenecektir. Kalıpyargıların içeriğinden daha çok kalıpyargıda bulunmanın gelişim süreci ile ilişkili bakış açısı dikkate alınacaktır. Aslında, bir grup hakkında kalıpyargıda bulunmak ona bir içerik atfetmekle sınırlı bir durum değildir; daha çok, söz konusu bu gruba bu tip bir içeriğin atfedilmesinin sebepleriyle de ilgili bir durumdur. Kişilerin bir gruba aidiyetlerinin hangi temele dayandığı bilindiğinde, gruplar arası sosyal ilişkileri açıklama ve bu açıklamaların gerekçelerini gösterme imkânı da doğar.

İkinci bölümde, kalıpyargıların sosyal yargıları ve bilgileri yorumlama üzerine etkisine dikkat çekilecektir. Sosyal biliş konusunda egemen olan bakış açısının, bilgileri değerlendirme konusunda devreye giren zihinsel/bilişsel süreçleri dikkate alma üzerine kurulu olması, kalıpyargılarımız anlamındaki davranışlarımızı fark etmemize katkı sağlamaktadır. Bu bakış açısına göre, normal ve genellikle etkili olan bu süreçler sistematik olarak bizi beklentilerimizi doğrulama tuzağına düşmeye itmektedir. Bununla birlikte, yapılan çok yeni araştırmalar otomatik hale gelmiş süreçler düzeyinde bile önemli seçimlerin yapıldığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu aşamada bile, gözlemciler bir başkasını incelemek için çok geniş bir yelpazeye sahiptirler. Ayrıca, kişilerin gözlemlenen davranışları açıklama biçimleri kalıpyargıların sürekliliğini anlamak için dikkate alınmak zorundadır. Bu tespit, kalıpyargıların devamlılığında, açıklama biçiminin önemli bir rol oynadığı gerçeğini vurgulamaktadır.

Gözlemcilerden kalıpyargılarını değiştirmeleri veya en azından bazı durumlarda kullanmamaları istenilir. Bu tip sorular bu bölümün üçüncü kısmının konusunu oluşturacaktır. Bu kısımda bir gözlemcinin bir kişi hakkında kategorisel aidiyetlerden kaynaklanan bilgilerini bir tarafa bırakmasını sağlayan durumları inceleyeceğiz. Eğer kalıpyargılara karşı koymanın zor olduğuna inanıyorsak, o zaman bazı kalıpyargıya dayanan bilgilerin içeriğini değiştirmeyi de istemek durumundayız. Kalıpsal bilgilerin içeriğinde değişiklik yapma, bir grup hakkında mevcut inançlarımızla çelişen bilgilerle karşılaşmaktan kaynaklanabilir mi? Örneğin bir kalıpyargıya uygun olmayan davranışta bulunan kişilerle karşılaşmak gibi. Bir kategori ve

içerikleri arasındaki bağı açıklama biçimindeki değişiklik, zaman içinde kalıpyargıları değiştirmek için umut verici bir yol olarak gözükmektedir.

1. TANIM, ÖLÇÜLER VE TEORİK BAKIŞ AÇILARI

Kalıpyargıların tanımları bu konu üzerine eğilen yazarların sayısı kadar fazladır (tanımları gözden geçirmek için şu yazarlara bkz: Brigham, 1971; Ashmore & Del Boca, 1981; Miller, 1982). Yazarların çoğunun üzerinde birleştikleri ve akla en yatkın gelen tanıma göre kalıpyargı: *'Genel olarak kişinin temel özellikleri ve bunun yanı sıra bir grup insana atfedilen özel davranışların kişisel özellikleri hakkında paylaşılan ortak kanıların bütünüdür'* (Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1994). Bu tanımlamanın sorunu sadece içeriğe atıfta bulunmuş olmasıdır. Oysa kişilerin, özel nitelikler ile bir grup arasındaki ilişkiyi dikkate alma biçimleri ve bir kalıpyargıya varmaya sevk eden sebepler en azından dikkate alınması gereken noktalar; ne yazık ki bu tanımda çok az dikkate alınmışlardır. Kalıpyargıyı oluşturma sürecini ele almadan önce kavramın kaynağı, ölçme vasıtaları ve kalıpyargıların doğuşuyla ilgili teorik bakış açıları üzerine durmak faydalı olacaktır.

Kavramın Kaynağı

Sosyo-psikolojik anlayış çerçevesinde kalıpyargı kavramını icat eden şüphesiz Walter Lippmann (1922)'dir. Kalıpyargı kavramı 1798'den beri var olmasına rağmen, basımla uğraşanlar için kalıpyargı tipografik bir klişe oluşturma amacına yönelik kalıpta döküm vazifesi görüyordu ve hala da öyledir (Stroebe & İnsko, 1989). Lippmann, buna kıyas ederek, şüphesiz inançlarımızın katılığı üzerine durmak istiyordu; özellikle de sosyal grup inançlarıyla ilgili olanlar üzerine. Her ne olursa olsun, çevremizden gelen bilgilerin yoğunluğu karşısında durabilmek için bu söz konusu 'kafadaki imajların' gerekli olduğu kanısındaydı. Çünkü bu imajlar, bize objektif gerçekliği süzgeçten geçirme imkânı vermektedir. Lippmann'a göre, gerçekte, tanımlamadan önce görmeyiz ama görmeden önce tanımlarız. Ayrıca kalıpyargıların genel olarak çok kuvvetli bir duygusal güce sahip olmaları, köklerinin toplumun içine nüfuz etmiş olduğunu gösterir ve grup ile ırklar arasındaki ilişkilerin tabiatını açıklama imkânı verir. Lippmann'ın yaklaşımının karmaşık ve derin olduğu görülmektedir. Bu sebeple söz konusu yazarın düşüncesi, bu sahadaki araştırmaları belirleyen teorik bakış açılarının hepsini önceden haber vermekteydi (Ashmore & Del Boca, 1981). Bu anlayışta, zihin içi (intrapsychique) ve grup arası (intergroupe) çatışma kavramlarının üzerine durulduğunu gördüğümüz gibi, kişilerin normal zihinsel fonksiyonunun rolü üzerinde de durulduğunu görmekteyiz. Belki formasyonunun gazetecilik olması nedeniyle Lippmann, kalıpyargıların özgün yönlerini açığa çıkarmaya imkân tanıyan somut önerilerde bulunma konusunda başarılı olamamıştır. Lippmann'ın önerilerine hayranlık duyan sosyal psikologlar bu işe canla başla girişmişler ve çok farklı yöntemler takip etmişlerdir. Tam olma iddiasında olmaksızın, aşağıdaki liste karşılaşılan ortak ölçüm yollarını sunmakta ve her defasında kalıpyargıların uygun tanımlayıcı özelliklerinin altını çizmektedir.

Ölçüler

1933'den itibaren, Katz ve Braly Princeton'daki öğrencilerinden Amerikalı, Siyah, Çinli, İngiliz, Alman, İrlandalı, İtalyan, Japon, Yahudi ve Türklerin en ayırt edici özelliklerini saymalarını istemişlerdi. Verilen cevaplara dayanarak kişiliğin 84 özelliğini belirlemişler ve başka deneklerden oluşan bir gruba da farklı uluslarla ilişkilendirilmesi en çok mümkün gözüken 5 özelliği belirtmelerini istemişlerdi. Katz ve Braly'nin (1933) metodu, kalıpyargıların konsensüse ait boyutunu anlamaya yaramaktadır. Verdikleri cevaplarla Katz ve Braly'nin denekleri, siyahların batıl inançlı, tembel ve tasasız ve Amerikalıların da çalışkan, akıllı ve materyalist oldukları konusunda birleşmişlerdir (bk. 3. bölüm 3. tablo⁵).

Yıllar geçtikçe, özelliklerin bir listesiyle karşılaşan yeni denekler, örneğin, gittikçe daha sık olarak bütün Amerikalıların materyalist olduklarını ifade etme konusunda tereddüt etmeye başlamışlardır. Şüphesiz birçok Amerikalı materyalisttir fakat diğer bir kısmı da materyalist değildir. Deneklerin dirençlerini aşmak ve daha toleranslı olmalarını sağlamak için, Brigham (1971) – 0-100 arası ölçeğe göre – verilen bir özelliği gösteren bir grup üyelerinin yüzdelik oranını belirtmelerini deneklerden istedi. Verilen cevap – olasılığı doğruya yakın olarak kestirmek suretiyle – her deneğin kalıpyargısının sonucunu hesaplamaya izin vermektedir. Brigham'ın metodu, test edilen grubun homojenliğini ortaya koyar (yaşlıların % 80 mi yoksa % 40 mı cimridir?). Gardner, Wonnacott ve Taylor (1968) her gruba birbirine zıt özelliklerle oluşan bir ölçek sunarak ayrıca bu metodun adaptasyonunu önermektedirler. Eğer cevaplar zayıf bir değişkenlikle (ki bu Katz ve Braly'nin konsensüs düşüncesine uygun düşer) kayda değer bir şekilde orta noktadan uzaklaşırlarsa (ki bu Brigham'ın homojenlik fikrine uygunluk gösterir), anlarız ki söz konusu bu özellik kalıpyargı ile ilgilidir.

Yaşlı kimselerin %80'i cimriyse, bu özellik yine de kalıpyargıyla ilgili olmak durumunda mıdır? Bu soruya cimriliğin yaşlı kimselerde diğer insan gruplarından daha fazla olduğu düşüncesini taşıma eğilimindeyizdir. Bu fikir McCauley ve Stitt (1978)'in diagnostik ilişki metodu temeline dayalıdır. Söz konusu bu yazarlar deneklerine, belli bir gruba mensup bir kişinin bir özelliğe sahip olma olasılığını değerlendirmelerini istemişler ve çıkan sonucu rastgele seçilen bir kişinin aynı özelliği taşıma olasılığını aynı deneklerin değerlendirmeleriyle bölmüşlerdir. Bu iki olasılık arasında ilişki 1'den itibaren net bir şekilde uzaklaşıyorsa o zaman söz konusu özelliklerin kalıpyargı cinsinden özellikler olduğu yargısına varırız. Bu yaklaşım biçimi, özellikleri – hedef grupta çok nadiren bulunsalar bile – ortaya çıkarmaya ve – hedef grubun üyelerinin çoğu bu özelliklere sahip olsalar bile – ayırt etmeye imkân tanımaktadır. McCauley ve Stitt (1978) için önemli olan, herhangi bir özelliğin

⁵ Olivier Corneille ve Jacques-Philippe Leyens. (1994). *Catégories, catégorisation sociale et essentialisme psychologique* 'Kategoriler, sosyal kategorizasyon ve psikolojik esascılık', Stéréotypes, discrimination et relations intergroupes 'Kalıpyargılar, dışlama ve gruplararası ilişkiler' içinde. Richard Y. Bourhis ve Jacques-Philippe Leyens (Eds.), Mardaga, Liège, s. 60.

bir grupta diğer gruplara göre belli bir derecede daha belirgin bulunmasıdır. Bu metot aynı zamanda kişisel kalıpyargının göstergesini hesap etmeye de imkân tanımaktadır (Diehl & Jonas, 1991).

Fakat yaşlı insanlar cimrilik özelliği konusunda nasıl bir dağılım göstermektedirler? Bir özelliğin bir grup içindeki dağılımını belirleme noktasında fikir sahibi olabilmek için, Linville, Salovey ve Fisher (1986) deneklerine bir grubun 100 üyesini düşünmelerini ve bu üyelerden kaç tanesinin, tek kutuplu bir ölçeğe göre, bir özelliğin 10 aşamasından her birine ne kadar sahip olduğunu işaret etmelerini istemişlerdir. Elde edilen bilgiler grubun değişkenliğini hesap etmeye imkan tanıdığı gibi aynı zamanda farklılaşma olasılığının ip ucunu da vermektedirler $\{F_o = 1 - (o_{12} + o_{22} + \dots + o_{i2} \dots o_{102})\}$. Böylece, eğer 100 yaşlı kişinin hepsi cimrilik boyutunun en uç kategorisinde bulunurlarsa, $F_o = 0$. Eğer yaşlı kişilerin % 10'u 10 kategorinin her birinde bulunurlarsa $F_o = .90$. En iddialı model çerçevesinde ele alındığında bile, bu gösterge bir grubun üyeleri içinde etkinlik gösteren deneklerin farklılaşmasını nicel açıdan değerlendirmeyi gerektirmektedir (Quattrone, 1986; farklılaşmanın diğer göstergelerinin bir değerlendirmesi için, bkz. Park & Judd, 1990).

Herhangi bir grup düşündüğümüzde, kafamızda zorunlu olarak tek parçadan oluşan bir bütünü algılamamız gerekmez. Böylelikle, yaşlı kişilerin oluşturduğu bir grup içinde, büyük anneler, dediğim dedik diyen inatçı yaşlılar ve huzurevinde yaşayan yaşlılar gibi alt grupların bulunduğunu kolaylıkla görebiliriz (Brewer, Dull & Lui, 1981; Devine & Baker, 1991). Bu alt gruplar düşüncesi, anlambilimsel/semantik hafıza üzerine bilişsel psikolojinin yaptığı çalışmaların göstergelerinden esinlenmiştir. Kategoriler, alt kategorilere bölünen geniş kategorilerin oluşturduğu aşamalı hiyerarşik bir yapıyla belirginleşebilmektedirler (Smith & Medin, 1981; bk. 3. bölüm⁶). Cinsiyet, ırk ve uyruk gibi en genel grupsal aidiyetin düzeyine göre kişiler gerçekte başkasıyla etkileşimlerini yönetmeye imkân veren ve taban düzeyi diye adlandırılan ara bir düzeye ayrıcalık tanıyabilmektedirler. Somut olarak, araştırmacılar deneklere genel bir kategoriye ilişkin – davranış, karakteristikler vb. – bir grup özellik sunarlar ve yeni gruplandırmalar oluşturmalarını isterler. En popüler gruplandırmalar, farklı alt tiplere uygun düşmekte ve hastalıkların aşağı yukarı belli karmaşık semptomlarla tanındıkları gibi bu gruplandırmalar da bazı özelliklerin birleşmesiyle belirginleşmektedirler. Örneğin, sanatçı tipi genelde dışa açık, zeki, taklitçi olmayan, tembel vb. özelliklerle algılanır (Anderson & Sedikides, 1991; Grant & Holmes, 1981). Bu tiplenmeyle ilgili bakış açısı, semantik düzlemde bağımsız ve hatta zıt özelliklerin aynı kategoride var olmalarına gözlemcilerin yargıda bulunmasında niçin gerçek bir sorun oluşturmadığını anlamamıza imkân tanımaktadır. Tembellik özelliği zeki olmaktan daha çok aptallıkla beraber düşünülse de, bu iki özelliği zihnimizdeki sanatçı tasarımında birlikte düşünebiliriz. Sanatçı tipiyle, bu

⁶ Olivier Corneille ve Jacques-Philippe Leyens. (1994). *Catégories, catégorisation sociale et essentialisme psychologique* 'Kategoriler, sosyal kategorizasyon ve psikolojik esaslılık', Stéréotypes, discrimination et relations intergroupes 'Kalıpyargılar, dışlama ve gruplararası ilişkiler' içinde. Richard Y. Bourhis ve Jacques-Philippe Leyens (Eds.).

birlikte düşünme konusuna bir açıklama getirmek mümkündür. Başka bir deyişle, bir sanatçının sanatçı olduğunu gösteren inançlarımız – bir kanıta dayansın veya dayanmasın – sanatsal yaratıcılığı tembellikle birlikte düşünmeye itmektedir. Bu çeşit naif teoriler, özellikleri son derece yaratıcı ve dinamik bir şekilde kullanmamıza kendiliğinden imkân vermektedir (Asch & Zukier, 1984; Murphy & Medin, 1985).

Kalıpyargıların Bilişsel/Kognitif Kökeni

Eğer kalıpyargıların bilişsel/kognitif kökene dayandığı fikri Lippman (1922) tarafından güçlü bir şekilde savunulduysa, bunun sebebi hepimizin kafasındaki imajlara, aşırı genellemelere ve kısaltılmış düşüncelere dayanarak hareket etme eğiliminde olmamızdır; çevrenin karmaşıklığı oranında yalın seçimde bulunarak kavrama söz konusudur (Markus & Zajonc, 1985; Stephan, 1985). Bu seçimin araçları kategorilerdir (Bruner & Tagiuri, 1954) ve kalıpyargılar açık bir şekilde kişisel kategorilere dayanmaktadır (Tajfel, 1972). Bu nedenle, bir bireyin yaptığına, dediğine ve hakkında yaptığımız gözlemlere, onu herhangi bir kategoriyle ilişkilendirerek bir anlam verebiliriz. Kalıpyargıların bilişsel yaklaşımına göre, kalıpyargısal içeriklerin ve kategorisel etiketlerin kişilerin hafızalarında birlikte buldukları kabul edilir. Şu halde kategorisel etiketlerin çağrışımı kalıpyargısal düşüncelerin içeriklerini anlamayı kolaylaştırma imkânı da verebilmektedir. Dovidio, Evans ve Tyler (1986) tarafından gerçekleştirilen bir deney bu durumu çok güzel bir şekilde göstermektedir. Söz konusu bu yazarlar beyaz deneklerine iki saniyelik bir zaman diliminde ‘Beyazlar’, ‘Siyahlar’ veya ‘Ev’ kelimelerini gösterdiler. 500 milisaniyelik bir zaman sonra ikinci bir kelime ekrana yansıtıldı ve deneklerden bu kelimenin bir kişiyi tasvir etmeye yarayıp yaramadığını söylemeleri istendi. Bu kelime olumlu veya olumsuz bir özelliği yansıtıyor ve bir kalıpyargı olarak Beyazlara veya Siyahlara atfediliyordu. Kalıpyargıların hafızada bulunan çok güçlü çağrışimsal bağlarla somutlaştığını gösteren sezgiye uygun olarak, bir özelliikle bir ırksal grup birbiriyle ilişkilendirildiklerinde deneklerin cevapları daha çabuk oluyordu. İlginç bir şekilde, olumlu özellikler Siyahlardan daha çok Beyazlara atfediliyordu. Ters olarak da olumsuz özellikler daha çok Siyahlara atfediliyordu (Gaertner & McLaughlin, 1983).

Kalıpyargıların bilişsel yaklaşımının iki önemli temsilcisi Allport (1954) ve Tajfel (1969), kalıpyargıların kaynağının gözlemcilerin bilgiyi değerlendirme sistemlerinin özelliklerinde yattığı düşüncesini paylaşmaktadırlar. Çok ünlü bir deneyde, Tajfel ve Wilkes (1963) farklı sınıflardaki konuların kategorilere ayrılmasının sınıflar arasındaki benzerliklerden (benzeşmenin etkisi) daha ziyade farklılıkları (karşıtlığın etkisi) artırdığını göstermeye çalışmışlardır. Denekler 16.2 ve 22.8 cm arası değişik boyutlardaki sekiz çizgiyi altı defa incelemek durumundaydılar. Birinci durumda, çizgilerden her biri rastgele bir etiketle (A veya B) birlikte bulunmaktaydı. İkinci durumda, aynı etiket sistematik olarak en kısa dört çizgi veya en uzun dört çizgiyle birlikteydi. Son durumda, hiçbir etiket kullanılmamıştı ve denekler sadece çizgilerden her birinin uzunluğunu tahmin etmek zorundaydılar. Etiketlerin bulunmama veya yok olma durumlarında olanın tersine, etiketlerin

bulunma durumuyla karşılaşan denekler en kısa dört çizgi ve en uzun dört çizgi arasındaki farkı abartıyorlardı. Tajfel ve Wilkes (1963; Tajfel, 1969) tarafından toplanan veriler benzeşmenin etkisini doğrulamaya imkan vermediği halde, daha sonradan başka çalışmalar bu öneriyi desteklemek için yardıma yetiştiler (bu konuyu gözden geçirmek için bkz.: Eiser, 1990). Çizgileri değerlendirme ve sosyal algı arasında kurabileceğimiz benzeşme miktarına uygun şekilde, bu sonuçlar kişilerin sahip olduğu kalıpyargıların birbirlerinin katkılarıyla oluştuğunu düşünmeye imkân vermektedirler. Kısaca kalıpyargılar sahip olduğumuz zihni mekaniksel modelden kaynaklanmaktadır. McGarty ve Penny (1998) bu konuda önemli bilgiler vermektedirler. Söz konusu bu yazarlar deneklerine aşırı sol görüşten (tam hürriyet, devrim yaparak ve devlet ile sermayenin egemenliğini yıkarak elde edilebilir) aşırı sağ (hayat ve hürriyet hakları, özel mülkiyet hakkı olmadan ya anlamlarını kaybederler ya da etkisiz kalırlar) görüşe uzanan on iki politik görüşü değerlendirmelerini istemişlerdir. Deneysel koşullar arasından ikisi Tajfel ve Wilkes'in (1963) etiketlerinin olmama veya olma durumlarını yansıtmaktadır. Diğer bir deyişle, ya görüş sahibi yazarlardan hiç bahsedilmemektedir ya da altı sol görüş A yazarına ve altı sağ görüş de B yazarına atfedilmektedir. Deneklerin değerlendirmeleri çok net bir şekilde benzeşme ve karşıt olma fenomenlerinin varlığını doğrulamaktadırlar. Net bir şekilde bilişsel psikoloji anlayışı içinde yer alsa da, vurgulama fenomeninin keşfi sosyal kimlik ve kendi kendine kategorilere ayırma teorilerinin gelişimi üzerinde büyük bir etki yapacaktır; bu iki yaklaşım biçiminde güdülenmeyle alakalı yönler baskın bir rol oynar (Tajfel & Turner, 1979; Turner ve arkadaşları; bkz.: 1. Bölüm)⁷.

Tajfel'in çalışmalarından on beş yıl sonra, Amerikalı araştırmacılar sosyal biliş akımı çerçevesinde karşıtlık ve benzeşme fenomenlerini inceledikleri gibi, kategorize etme konusunu da yeniden inceleyeceklerdir. Böylece, Taylor, Fiske ve Ruderman (1978), gözlemcilerin karşısına zorunlu olarak çıkabilecek gibi görünen sosyal kategorilere ayırma anlayışı bağlamında bilgilerin anımsanmasını incelemeye imkan tanıyan bir paradigma önerisinde bulundular. Denekleri olan beyaz Amerikalılar, üçü siyah ve diğer üçü de beyaz ırktan olmak üzere altı kişilik bir grubun kayda alınmış bir tartışmalarını dinleyeceklerdir. Katılımcılardan her birinin müdahalesi sırasında, denekler söz konusu bu kişiyi betimleyen bir diyapozitif görürler ve tartışmanın bitiminde de katılımcıların bir listesini ve her birinin de bir fotoğrafını elde ederler. Yapacakları iş bu iki çeşit unsur arasındaki bağlantıları kurmaktan ibarettir. Irk özelliğinin müdahalede bulunan kişileri kategorize etmeye yaradığı ölçüde, Taylor ve çalışma arkadaşları (1978) deneklerin hangi yorumu bir siyahın veya bir beyazın – belli bir siyah veya beyazın değil – yaptığını belirleyebileceklerini beklemekteydiler. Yazarların gözlemleri beklentilerine tam karşıt gelmiştir. Bu etüt kişilerin grupsal aidiyetlerinin, bir kişinin onlar hakkında topladığı bilgilerin tarzını etkilediğini önermektedir.

⁷ Richard Y. Bourhis ve Jacques-Philippe Leyens. (1994). *Perceptions et relations intergroupes 'Algılar ve gruplararası ilişkiler: iki yalnızlık mı?'*, Stéréotypes, discrimination et relations intergroupes 'Kalıpyargılar, dışlama ve gruplararası ilişkiler' içinde. Richard Y. Bourhis ve Jacques-Philippe Leyens (Eds.).

Kalıpyargıların oluşumu konusunda yapılan diğer bir araştırma programı da David Hamilton tarafından 'korelasyonların illüzyonu' üzerine yapılmış çalışmadır (Hamilton, 1981; Hamilton & Sherman, 1989). Bu yazara göre, insanlar çevrelerinde göze çarpan verilere daha özel bir şekilde ilgi duyarlar. Bu göze çarpan belirgin veriler bilgileri hafızaya kodlamada bir kolaylık sağlar ve gerektiğinde bilgileri tekrar geriye alma konusunda da en pratik durumda olanlardır. Klasik bir deneyde, Hamilton ve Gifford (1976) belirginliğin eşleşmesini azınlıklara karşı oluşturulan olumsuz kalıpyargıların kaynağında olduğu fikrini test etmişlerdir. Gerçekte, bir azınlık grubun üyeleriyle karşılaşmalar çoğunluk grubun üyeleriyle karşılaşmalardan daha az sıklıkta olmakla beraber, olumsuz davranışlar genel olarak çoğunluk grubunda daha az sıklıkta görülmektedir. Bundan dolayı, söz konusu bu yazarlar, bu iki belirgin yönün birbiriyle ilintili olarak algılanacağını önceden haber vermişlerdir. Deneylerinde, denekler 39 cümleden oluşan bir parça okumak durumundadırlar ve her cümle A veya B grubunun bir üyesi tarafından gerçekleştirilen bir davranışı belirtmektedir. Bütünüyle düşünüldüğünde, B grubunun üyelerine oranla A grubunun üyeleriyle ilgili iki kat daha fazla cümle bulunmaktadır; A grubunun üyeleriyle ilgili 26 ve B grubunun üyeleriyle ilgili ise 13 cümle bulunmaktadır. Tasvir edilen davranışların çoğunluğu olumlu olduğu halde olumlu ve olumsuz davranışların oranı her iki grup için de aynıdır (18/8 ve 9/4). Hamilton ve Gifford'un (1976) hipotezlerine uygun olarak, denekler B grubunun üyelerinin arasında olumsuz davranışların sıklığını abartırlar ve B grubunun üyelerini A grubuna ait olanlardan daha az olumlu olarak değerlendirirler. Bu sürecin azınlıklarla ilgili geçmiş önyargılara bağlı olmadığını göstermek için, bu yazarlar her grupta istenen ve istenmeyen davranışların ilişkisini yıkararak yeni bir denemede bulundular. Bu defa her grupta olumsuz davranışlar olumlu davranışlardan iki kat daha fazla olmaktadır. Bu şartlarda, azınlık daha sıklıkla olumlu fiillerle (daha az sayıda) ilişkilendirildiği halde 'çoğunluk' daha sıklıkla olumsuz davranışlarla (daha çok sayıda) ilişkilendirilmiştir.

Linville ve çalışma arkadaşları (Linville, Fischer & Salovey, 1989) dış grup üyeleriyle iç grup üyelerinden daha az sıklıkla karşılaştığımız fikrini öne sürerler ve bu durumun dış grup üyelerle karşılaşmalarda kalıplaşmış yargıların oluşumunu açıkladığını ifade ederler. Bu yazara göre kategorilerimiz, ilgili grupların üyeleriyle karşılaşmalarımız temeli üzerine oluşurlar. Bir yargı yapıldığında söz konusu grubun hatırladığımız bütün fertlerini gözden geçiririz. Linville kalıpyargılama işini bir grubun üyelerinin nispeten değişikliğe uğramamış bir temsiline sahip olmak olarak tanımlar. Kalıpyargılama işi böylece bir aşama sorunu haline gelir: Gözlemciler bir grup üyelerinin değişikliğe uğramış bilişsel temsiline sahip oldukça bu grup hakkında kalıpyargılar azalacaktır. Daha sonra yapılan birçok deney ve bilgisayar üzerindeki denemeler/tasarımlar söz konusu bu iddiaları desteklemiştir. Linville'in kesinlik ifade eden kanıtı kalıpyargıların daha çok dış-grup bireyleri için ortaya çıkmasıdır. Çünkü dış-grup üyeleriyle karşılaşma imkânı iç-grup üyelerinkine oranla daha az sayıdadır.

Yukarıda tanımlanan son iki yaklaşım biçimi mevcut bilgilerin sayısal miktarı üzerinde ısrar etmektedir. Başka bir mesele de gözlemcilerin bilgiyi seçip seçmedikleri ve bilgiyi nasıl elde ettikleridir. Ford ve Stangor'a (1992) göre, gözlemciler kalıpyargılarını bilgi verici tanılarının unsurları üzerine dayanarak kurarlar. Yani iki grubu daha iyi ayırt etmeye imkân veren özellikleri dikkate alarak gözlemciler kalıpyargılarını oluştururlar. İlk deneyde, toplam 18 davranış deneklere sunulan her iki gruptan birini karakterize eder. 6 davranış zekâyla, 6 davranış sempatiyle ve diğer 6 davranış ise ne zekâ ve nede sempatiyle ilgilidir. Bir durumda, davranışların ortalamaları sempatiden daha ziyade zekâ için farklılaşmakta ve diğer bir durumda ise tersi olmaktadır. Söz konusu yazarların öngördüğü gibi deneklerin betimlemeleri özellikle iki grup arasındaki karşıtlık ilkesinin daha çok belirleyici olduğu anlayışına dayanmaktadır. Başka bir araştırmada, denekler gruplardan her birinin içinde değişkenliğin daha zayıf olduğu görüşünü tercih ederek seçerler. Bu çeşit deneylerin sonuçları önceden tanımlanan gruplar hakkında kalıplaşan bilginin oluşmasında ortaya konan süreçler üzerine önemli bilgiler vermektedir. Ford ve Stangor'a (1992) göre, denekler ayrıca değişkenin/variance analizinin mantığını hatırlatmayı göz ardı etmeyen bir yöntemi benimserler. Gerçekte, gözlemciler kategoriler arasındaki farklılığı en üst dereceye çıkaran niteliklere öncelik verirler ve kategoriler içindeki farklılıkları önemsiz gibi gösterirler. Bu anlayış Tajfel'den (Oakes & Turner, 1990; Turner ve diğerleri, 1987) esinlenen çalışmaların geleneğine uygun olanlar içerisine girmektedir.

Karşıt olma ve benzeşme durumlarının etkileri, korelasyonun illüzyonu üzerine belirginleşmenin tesiri, bilgilerin karmaşıklığı ve yargılamanın ölçülülüğü ve, son olarak, tanının/diagnostiğin karakteristiklerinin kullanılması arasındaki ilgi, kalıpyargıların söz konusu grupların üyeleriyle geçilen direk temasla oluştuklarını varsayan çeşitli olaylardır. Bu görüş açısı aynı zamanda sosyal öğrenme teorisini destekleyenler tarafından kuvvetle savunulmuştur (Eagly & Kite, 1987; Eagly & Steffen, 1984). Eagly'ye göre (1987), kalıpyargılarımız bir içerik kazanmaktadır çünkü sosyal rolleri sınırlı bir hedef grubunun üyelerini gözlemlemekteyiz. Çinli öğrencilerle ilgili imajımız, 1990 yılının ilkbaharında Tien-an-men meydanında meydana gelen isyan esnasında zırhlı tanka meydan okuyan yiğit bir gencin anısından kesinlikle etkilenecektir. Eagly (1987) kadın ve erkeklerle ilgili bakış açımız, her birinin davranışlarını zorunlu olarak belirleyen sosyal yapıyla yönlendirilerek saptırılmıştır. Eagly ve Steffen (1984) deneklerine, geleneksel olarak erkeksi ve kadınsı rollere sahip olan erkeksi ve kadınsı konulara bir takım nitelikleri atfetmelerini istediklerinde, sonuçlar cinsiyetin değil, konuların rolünün deneklerin atfetmelerini etkilediğini göstermektedir. Bu yazarlara göre öyleyse, erkek ve kadınların birbirleriyle ilgili sosyal durumları kalıpyargıların kökeninde bulunmaktadır. Bu nedenle, Amerika Birleşik Devletleri'nde siyahlarla ilgili kalıpyargının içeriğini anlamak için başka bir şeye ihtiyaç kalmayacaktır. Bu bakış açısı kalıpyargıların, en azından kısmen, bir grubun üyelerinin karakteristiklerinin realitesine gönderme yapmayı göz önünde bulundurmamayı ifade etmektedir.

Bu anlayış toplumun yapısal yönleri üzerine ısrar etmesine rağmen, bir alttaki süreç bir grubun üyeleri hakkında tedrici olarak kazanılan bilgilerin sürecidir.

Fakat, eğer kalıpyargılar realiteyi yansıtıyorlarsa, ırksal üstünlük duygusunun her yerde bulunması ve grup dışı üyelerinin büyük çoğunluğunun değersiz olarak algılanması olgusunu nasıl açıklayabiliriz? Oysaki, birçok çalışma kalıpyargıların oluşmasını açıklamak için bilişsel/kognitif açıklamaların yeterli olduğu fikrini yeniden tartışma konusu yapmaktadır. Böylece, korelasyonun illüzyonu denekler iki gruptan biriyle ayrıcalıklı ilişkilere sahip olduklarında her zaman ortaya çıkmaz (Maass & Schaller, 1989; Spears, van der Pligt & Eiser, 1985, 1986). Aynı şekilde, grup dışının homojenliği üzerine yapılan çalışmalar, grup içi üyesi olmanın kendisini tanımlayan boyutlarını veya ait olmak azınlık olarak algılandığında grup içine ait olmanın tamamen homojenliğini iyi açıklamamaktadır (Simon & Brown, 1987; Simon & Pettigrew, 1990). Tamamıyla bilişsel bir anlayışla bakmak da grup iç ve dışılığı ayırt etmek için bazı boyutların seçimini güçlkle açıklar. Denekler, gruplar arasında daha net ayrılıkları oluşturan boyutları bırakmak gerekse bile, grup içi olanın daha iyi davrandığı – ve grup dışı olandan daha az iyi değil – boyutunu tercih eder gözükmektedirler (Ford, 1992). Kısaca, kalıpyargıların doldurmuş görüldüğü kanıtlanma ve açıklamanın işlevlerinden gerçekten ekonomi yapabilir miyiz (Tajfel, 1982)? Alice Eagly tarafından yönetilen çalışmalar hakkında Hoffman ve Hurst'ın (1990) dikkat çektikleri gibi, farklı sosyal rollerin kalıpyargıları yeterli olduğu halde, neden erkek ve kadınlar hakkında kalıpyargılara sahibiz?

Açıklama Getirmenin ve Kanıtlamanın Rollerini

Bilişsel yaklaşımı savunanlar kalıpyargıları, bilişsel temsilleri veya betimleyici bazı özellikleri bir grupla ilişkilendiren bilgilerin oluşum biçimleri olarak kabul ederler (Stangor & Lange, 1994). Bu tanım yanlış değildir fakat gerçekliği tam yansıtmamaktadır. Bir filmin ince bir deri üzerinde korunmuş kimyasal maddelere karşılık geldiğini hiçbir zaman söyleyemeyiz. Bir sinemacı bir sahneyi filme aldığı anda, hazırladığı dünya görüşünü izleyiciye sunar. Bir yandan, kalıpyargısal olarak kabul edilen bilgilerin zenginliğinin önemini vurgulamak gerekir. Bu bakımdan, Andersen ve çalışma arkadaşları (1990) sosyal olma veya zekâ gibi niteliklere ve kalıpyargılara başvurmayı karşılaştırdılar. Bu yazarlar, kişilik niteliklerine göre, kalıpyargıların özel olarak ilişkilendirilmiş, görsel ve ayırt edici unsurları çağrıştırdıklarını ve bilişsel çalışmayı kolaylaştırdıklarını gösterebilmişlerdir (Cantor & Mischel, 1977, 1979; Forgas, 1983; Grant & Holmes, 1981).

Diğer yandan, açıklama getirme kategorilere ayırmayı anlamak için çok önemli bir yer tutar (Murphy & Medin, 1985; 3. bölüme bak⁸). Kategorilere ayırma daha az dış seviyede

⁸ Olivier Corneille ve Jacques-Philippe Leyens. (1994). *Catégories, catégorisation sociale et essentialisme psychologique 'Kategoriler, sosyal kategorizasyon ve psikolojik esascılık'*, Stéréotypes, discrimination et relations intergroupes 'Kalıpyargılar, dışlama ve gruplararası ilişkiler' içinde. Richard Y. Bourhis ve Jacques-Philippe Leyens (Eds.).

odaklanan – dış görünüşü ifade eder – bir çözümlenme süreci, bir açıklama getirme ve daha alt seviyeye – içyapıyı ifade eder – gönderme yapma gibi niteliklerin uygunluğu meselesidir. Başka bir deyişle, gözlemciler korelasyonları algılamaktan başka bir şey yapmazlar ve bu korelasyonları açıklamaya imkân veren önemli nedenleri bulurlar. Bu tezi desteklemek için Medin, Altom, Edelson ve Freko (1982) deneklerini yeni kategorilerle karşı karşıya getirdiler. Bu denekler sadece korelasyonları algılamakla kalmazlar, söz konusu korelasyonları açıklamak ve yeni bir kavram geliştirmek için teoriler geliştirir ve kullanırlar. Böylece, Medin (1988)'e göre, kategorilere ayırma bilginin fazlalığı problemini çözmek için bir yöntem değil, daha ziyade bilgi eksikliğinin üstesinden gelmek için kullanılan bir yöntemdir. Bu açıdan bakıldığında, açıklama yapma kalıpyargısal bir konunun niteliklerini birbirine bağlayan bir harç konumundadır.

Fakat açıklayıcı bu tarz teorilerin sosyal gözlemcide nasıl işlediğini belirlemek sorunu devam etmektedir. Bu konuda yakın bir zamanda, sosyal kategorilerin sıklıkla 'tabii kategoriler' gibi algılandığını kabul eden Rothbart ve Taylor (1993) tarafından bir adım atılmıştır. Bir kategoriyi insan tarafından belirlenen tanımlayıcı karakteristikler üzerine temellendirmekten ziyade 'tabii' olarak kabul etmek, bir temel özün varlığına inanıldığını ifade etmektedir. Bu yazarlar için, herhangi bir özün varlığına inanç – doğru ya da yanlış olarak – nesnelleştirilebildiğinde (genetik kod, vb.) kolaylaştırılmış olacaktır. O zaman kalıpyargılar gruplar, cinsiyet, yaş, görünür bedensel nitelikler gibi fiziksel özellikler temeli üzerine tanımlanabildiğinde kolayca tabii kategoriler olarak algılanabilecektir. Bu da kalıpyargıların gücünü açıklamaktadır: Gerçekte öz fikri, gözlemcilerin sözü edilen konunun kategorileşmesini, gerçek kimliğini – gerçek tabiatını – yansıttığını kabul ettikleri düşüncesini salık vermektedir.

Böyle bir anlayış, kalıpyargıların oluşması ve kullanılması düşünüldüğünde, önemli sonuçlar içermektedir. Bu çerçevede, Hoffman ve Hurs (1990) kalıpyargıları açıklama ve aklileştirme araçları olarak tasavvur etmektedirler (yakın bir dönemde oluşturulan bir benzer argüman için, bk., Jost & Banaji, 1994). Böylece kalıpyargıların içeriklerinin gerçeğin özünün varlığı nedeniyle oluştuğu görüşüne karşı çıkarlar (Eagly, 1987). Hipotezlerini deneye tabi tutmak için, Hoffman ve Hurs (1990) deneklerinden iki tür veya tamamen kurgusal iki kültüre sahip insanların oturduğu bir gezegen tasavvur etmelerini istediler. Denekler bir grubun üyelerinin çoğunun çalıştığını, diğer grubunkinin de çocuklarını yetiştirdiklerini öğrendiler. Deneklerin yarısı, üyelerin belirli bir rolü üstlenmelerinin nedenleri hakkında düşünmekle görevlendirildiler. Her iki meşguliyet alanının karşılıklı olarak erkek ve kadınlığı çağrıştırdığı farz edildiği halde, gerçekte bir kişinin meşguliyeti ile kendisiyle alakalı bilgilerin erkeklik veya kadınlık tabiatı arasında hiçbir objektif ilgi yoktur. Bu durum her iki gruptan biri hakkındaki yargıları kesin bir şekilde etkileme işine engel olamamıştır. Ayrıca, bir açıklama yapmayı tasarlamaları istendiğinde veya kültürden ziyade biyolojik yapının iki grubu ayırıştırması durumunda, denekler kalıpyargılara daha fazla başvurmaktadırlar. Bu sonuçlar,

açıklama yapma işlevinin kalıpyargıları kullanmada önemli bir rol oynadığı fikrini desteklemektedir. Kalıpyargıları açıklamanın işlevi ve pratik içerikleri bu noktada o kadar önemli olmaktadır ki bu, kalıpyargı konseptinin tanımına kalıpyargıların teorik boyutunu katmanın gerekli olduğunu ifade etmektedir. Böylece, kalıpyargılar bir grup kişiye atfedilen değer ölçücü içeriğinden daha çok bir şeydir. Çünkü aynı zamanda özellikle kalıpyargının 'niçin' olduğunu da içermektedirler; niçin bu kişilerin bir grup oluşturdukları ve benzerlerinin açıklamasını yaparlar.

Özetle, temel teorinin açıklayıcı görüldüğü oranda bir kalıpyargı bir grup hakkında kullanılacak ve biz de bu grubun üyeleri hakkında çok şey öğrendiğimiz izlenimine kapılacağız. Bazı durumlarda, psikolojik teoriler güçlü özel bir etkiye sahip olabilirler (Carey, 1985). Fakat kültürel açıklamalar daha az etkiye sahip değildir. Ulusal devletlerin birçoğunun ozanları, yeni birlik siyasetini kurmanın gerekçesini kültürel bir mirasın varlığı üzerine kurarak ispatlamaya çalışmışlardır. Başka bir deyişle, Avrupa'nın bazı bölge sakinlerinin aynı din, dil ve tarih mirasını paylaştıkları farz edilir ve bundan dolayı da daha sıkı bir şekilde aynı ortak kader için birleşmeleri düşünülür. Yirminci asrın ikinci yarısında Avrupa fikrinin güç bulmasına rağmen, bu mantık hala ulusal ve uluslararası ilişkilerin çoğunun temelini oluşturur. Bunu anlamak için, Korsika toplumunun varlığını tanımak için Fransızların karşı koymaları ve Belçika'yı oluşturan iki ana bölge olan Flaman ve Valonların bitmek bilmeyen tartışmalarını düşünmek yeterli olacaktır. Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ertesini günü bu eğilimin yeniden ortaya çıktığına da şahit olmaktayız. Aynı şekilde, Makedonya Cumhuriyeti'nin kurulması Yunanlı sorumluları tek ve bölünmez bir Helen Milleti oluşturma fikrini ortaya atmalarına teşvik etmiştir. Yunanistan'ı oluşturan toplumların çokluğunu düşünmek söz konusu değildir; hatta Makedonyalı ve Yugoslavyalı Yunanlılar arasında ilişki kurmaya ima yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte, kendileriyle bağdaştırılan sosyal gruplar ve kalıpyargılar biyolojik açıklamalara daha sıklıkla göndermede bulunacaklardır. Jones'ın (1990, s. 96) işaret ettiği gibi, azınlık gruplardan meydana gelen çocukların beceri testlerinde daha aşağı skorlara sahip olarak algılanmaları olayı, olumsuz bir kalıpyargının aslında merkezi bir ögesi değildir. Bu algı, zekada olduğu gibi, hipotez olarak kalıcı tabii bir sebebe bağlı olduğunda ancak böyle olabilir; özellikle de bu, tabiatın genetik bir temele sahip olduğuna hükmedildiğinde böyledir (bak., tablo 9).

Tablo 9 – Kalıp yargıların açıklama işlevi ve zekâ testinin kullanılması

Walter Lippmann sadece kalıpyargı kavramını literatüre sokup, hakkında yapılan araştırmaların ödünç aldığı ana eğilimleri önceden haber vermekle kalmadı. Aynı zamanda kalıpyargısal içeriklerin bazı açıklama tiplerine bağlı riskini de ortaya koydu. Bu, zekânın gelişiminin kalıtımsal ve kültürel açıklamaları arasında oluşan tartışma çerçevesinde alınan bir tutumdur (Gould, 1983). Lippmann, Terman'ın (1923) önerisi olan zekâ testlerinin evrensel kullanımına karşı çıkar. Bu endişe, kesinlikle zekânın tartışılmaz bir ölçümünü gerçekleştirirken imkânıyla ilgili olmakla beraber, özellikle de Terman tarafından savunulan

kalıtsal anlayışın köklü tabiatıyla ilgilidir. Lippman'ın anlayışına göre, testi uygulayanın gücü, eğer zekâ ölçümü her ferдин toplumdaki yerini belirlemek için kullanılır ve de kalıtsal açıklama bu belirlemeyi kesin olarak meşrulaştırmaya yararsa, aşırı derecede rol oynayabilir. Böyle bir olasılık, söz konusu bu yazara ürküntü verir ve bu durumu şu ifadeleriyle dillendirir: 'Öyleyse zekâ testini yapanların tümü ve uyguladıkları bütün zekâ testleri dikkate alınmaksızın Sargasses denizine atılmaları bin defa daha iyi bir şeydir (Lipman, 1992, Gould tarafından alıntı yapılmış, 1983).

Öyleyse, Lippmann'ın – eğer önyargıların oluşmasında kaktı sağlamada kullanılırsa – güçlü bir açıklamanın olası sonuçlarına karşı uyarıda bulunduğunu düşünebiliriz. Aslında, diyor söz konusu yazar, herhangi bir açıklama, çaresiz olarak, farklı kategorilerin varlığını dikkate almayı ve özellikle de çok güçlü önyargılara sahip kişilere bu sınıflandırma işlemiyle yetinmelerine olanak sağlar. Bu şekilde oluşturulmuş bütün sınıflandırmalar çok rahat olarak bir kesinlik duygusuyla ilişkilendirilecek ve önyargılara bağlı davranışları meşrulaştırabilecektir. Zekânın radikal kalıtsal açıklamasıyla ırkçı söylemlerin arasındaki ilişkiyi birlikte kabul ederek Terman (1916) 'hiçbir eğitim – Hintli, Meksikalı ve Siyah gruplarda olduğu gibi – grupların zekâsını geliştiremez' fikrini açıkça ifade etmektedir. Bu yazar için, bu gruplar beyaz ırktan olanlara göre çok daha az sayıdadırlar ve bu farklılık da tamamen kaçınılmazdır. Gerçekte, söz konusu bu düşük sayıdaki grupların çoğalmasına engel olmanın gerekliliğine toplumu ikna etmek de maalesef mümkün gözükmemektedir. İnsan soyunu arındırmak için girişimde bulunan bu tür tutumlar için Nazizmi beklemek zorunda değiliz. Amerika Birleşik Devletleri gibi demokratik bir ülkede bile bu tür girişimler olabilmektedir. Söz konusu bu ülke göçe sınırlar koymakta ve, Virjinya devletinde, çoğunlukla haberleri bile olmadan binlerce insan kısırlaştırılmaktadır. Lippmann'ın analizinden de ortaya çıktığı gibi, bu korkunç olaylar, risk bir grup insanın olumsuz değerlendirmesi – kalıpyargının içeriği – kadar o grubun farklılığına verilen açıklamadan da kaynaklanmaktadır.

2. KALIPYARGISAL İNANÇLARIN SOSYAL YARGIDAKİ AĞIRLIĞI

Kalıpyargıların oluşumunu yansıtan soru kalıpyargısal bilgilerin tarzıyla ilgilidir ve bir defa oluştuklarında başka birinin yargılarına karışır. Birçok çalışmanın gösterdiği gibi, kalıpyargılar yeni bilgileri eşleştirmemizin şekli kadar onları hatırlama biçimini de etkiler (Fiske & Taylor, 1991). Gözlemciler dikkatlerine kalıpyargısal inançlarını kolaylaştıracak şekilde seçici olarak düzen verebilirler. Kalıcı bilgileri daha kolay hatırlayabilirler çünkü bu tür bilgiyi hafızada işleme ve bütünleştirme daha kolaydır. O bilgileri beklentilerine (veya 'kalıcılıklarına') uygun olacak tarzda yorumlarlar. Kalıcı olmayan bilgileri kural dışı olayı olarak değerlendirirler ve seçici davranarak kolayca bu tür bilgileri unuturlar. Son olarak, kalıcı olması için yeni bir bilgi gerçekte ilk oluşan bilgilerin bir parçasıymış gibi işlem görebilir.

Kalıpyargılar ne zaman gerçekliğin biçimini bozarlar

Birçok araştırma, bilgilerin yorumlanması, elde edilmesi ve yeniden oluşturulmasında kalıpyargıların etkisinin olduğunu doğrulamaktadır. Uğultular üzerine yapılan bir çalışmada, Allport ve Postman (1947) beyaz deneklere metroda geçen bir sahneyi gösterdiler; ilk planda, iyi giyinmiş bir siyah ile elinde bir jilet bulunan beyaz arasında oluşan bir etkileşim görülür. Denekler, sahneyi görmeyen başka bir deneğe gördüklerini tasvir edecekler ve bu da üçüncü bir deneğe tasvir edecek ve bu durum böylece devam edecektir. Görünen odur ki, tasvirler gitgide biçim değiştirmekte ve beyazların siyah ve beyazlarla ilgili kalıpyargılarına uygun düşecek şekilde sonuçlara doğru gidilmektedir: Uğultu zincirinin sonunda, verilen mesaj beyaz bir adamla elinde bir jilet bulunan ‘saldırgan bir zenci’ arasında olan şiddet içerikli bir etkileşime dönüşür.

Hamilton ve Rose (1980) mesleklerle ilişkilendirilen kalıpyargıların da hafızayı etkilediğini ortaya koyarlar. Deneklerine 24 kişilik bir gruptan oluşan bireylerin ayrı ayrı tasvirlerini sunarlar. Bu grup iki kişilik özelliği içermekte ve her kişinin de bir meslek uğraşısı bulunmaktadır. Üç meslek grubu aynı oranda bulunmaktadır: 8 muhasebeci, 8 satıcı ve 8 doktor. Tasvirler boyunca söz konusu mesleklerden biri veya diğerine kalıpyargısal olarak ilişkilendirilen 8 özellik birçok defa takdim edilmiştir. Bu özelliklerden her biri her meslekten bir üyeye iki defa atfedilmiştir. Örneğin, çekingenlik özelliği – muhasebeci kategorisinin kalıpyargısı – iki muhasebeci ve aynı zamanda iki satıcı ve iki doktoru tasvir ediyordu. Bununla birlikte, deneklere grupların hangi özelliklerle daha sık olarak tasvir edildiklerini söylemeleri istendiğinde, her grubun kalıpyargısına ait özelliklerle daha sık olarak tasvir edildiğini var saymaktadırlar. Benzer sonuçlar, cinsiyet kalıpyargıları göz önünde bulunduran Snyder ve Uranowitz (1978) tarafından elde edildiği gibi mesleksi kalıpyargıları kullanan Cohen (1981) tarafından da elde edilmiştir.

Hangi kategori benimsenmeli?

Sosyal biliş konusunda yapılan araştırmalar, başkası hakkında elde edilen bilgilerin işleyişini etkilemeye elverişli kalıpyargıların süreçleri konusundaki bilgilerimizi inkar edilemez bir biçimde zenginleştirmiştir. Kategorilere başvurulduğu ölçüde kompleks bir çevreye karşı koyma imkanı doğar. Bu durumda ilk soru hangi kategoriye ayırma biçiminin benimseneceği meselesidir. Bu konuda, çevrede oluşan belirginleşme önemli bir öğeyi oluşturmaktadır. Örneğin, bir grup içerisinde tek bir kadının varlığı kalıpyargısal çıkarımların güçlenmesine neden olacaktır (Taylor, 1981). Belirginleşmenin herhangi bir etkisinden bağımsız olarak, gözlemciler karşılaşılan verileri düzenlemek için başkalarından daha ziyade bazı özellikler üzerine dayanacaklardır. Bazı kategoriler daha ayrıcalıklı bir girişten yararlanabileceklerdir. Kuşkusuz cinsiyet, ırk, yaş ve sosyal rolleri de dikkate almaktayız (Andersen & Klatsky, 1987).

Bruner'e (1957) göre, kategoriler geçici olarak motivasyonlar ve gözlemcinin geçici beklentileriyle aktif halde olabilecektir. Sosyal biliş kavramının gelişmesinden bu yana, araştırmacılar gerçekte şu veya bu kategorinin sadece anımsatılmasının hafızada ilişkilendirilmiş bilgilere daha sonraki girişini değiştirdiğini kabul ederler. *Alıştırma yapmanın etkisi* adıyla bilinen paradigma bu konuyu incelemeye imkan tanır (Higgins, Rholes & Jones, 1977). Söz konusu bu deney görünüşte bağımsız iki şeyi deneklere sunmaktan ibarettir. Performansı ölçen ilk şey, seçilen konseptlerle karşılaştırmaya olanak verir. Örneğin, deneklerin toplam dört kelime arasından bir cümle oluşturmaya elverişli üç kelimenin altını çizmeleri gerekmektedir (böylece 'o, kucaklama-oğlan-öpücük' 'o oğlan kucaklıyor' anlamını verir ve 'kibar' özelliğini temsil eder). Arkasından ikinci olarak, izlenim oluşturma işi gelir. Deneklerin yönü belirsiz olan bir konu hakkında bir metin okumaları gerekmektedir. Deneklerin gözünde iki iş arasında hiçbir ilişki olmamasına rağmen, konunun belirsiz yönleri başlangıçta karşılaşılan özellikler anlamında yorumlanmıştır. Bu sonuçlar ilk iş esnasında kullanılan konseptlerin, bu terimlerle belirlenen kategorilere girişini kolaylaştırdığı fikrini vermektedir. Bu çeşit incelemelerin birçok varyantları *alıştırma yapma* olayını kurmaya izin vermiştir (Croizet, 1991). Bir kategorinin etkisinin kullanılışından daha önemli olması, çok yeni ve çok sık olan bir durumdur. Ayrıca, *alıştırma yapma*'nın etkisi yüceltme tarzında sunulmuş olsalar bile yine meydana gelir; yani çok kısa bir süre bu alıştırmalar deneklerin bilinçlerinin dışında kalırlar (Bargh & Pietromonaco, 1982).

DeneySEL alıştırma yapmaya benzer etkiler, bazı kategorilere girmede kronik farklılıklar gösteren kişilerde elde edilmiştir (Bargh, 1989). Bu bulgular, başka biriyle yaptığımız ticaretin kronik olarak bazı kategorilerden etkilendiğini ifade eden Kelly'nin (1955) görüş açısını desteklemektedir. Stangor'un (1988) yaptığı bir deney, cinsiyetle ilgili kalıpyargılar alanında bu son noktayı çok net olarak ortaya koymaktadır. Bu yazar önce deneklerini serbest çağrışımlar aracılığıyla arkadaşlarını ve onlar hakkındaki bilgilerini tasvir etmeye davet etti. Hemen arkasından, denekler ait oldukları cinsiyetle ilişkilendirilen kalıpyargısal açıları az veya çok kullanmalarına göre iki gruba ayrılırlar. Daha sonraki deneySEL bir oturum aracılığıyla, bütün denekler tipik olarak erkeksel ve kadınsal davranışlar sergileyerek erkeksel ve kadınsal konularla karşı karşıya bırakıldılar. Daha sonra da durumu yeniden inceleme testine tabi tutuldular. Kalıpyargıya kolayca erişen denekler söz konusu konuların kalıpyargısal davranışlar sergilediğini diğer deneklerden daha çok düşünmektedirler. Bu sonuçlar başkasıyla olan alışverişte bir yorumlama kategorisinin süregelen erişilebilirliğinin önemini altını çizer.

Fakat alıştırma paradigmasının en önemli sonucu hiç şüphesiz Devine'e (1989) ait olanıdır. Bu yazara göre, önyargıları onaylamasak bile yargılarımızı etkileme gücüne sahiptirler. Aslında, kalıpyargılar toplumsallaştırma esnasında çok iyi sindirilmiş bir bilginin şeklini oluşturduğu ölçüde, çok kolaylıkla ve kendi lehimize, sürekli olarak istenildiğini bekleyebiliriz. Tuzağa düşmemek için, en yeni ve en kişisel bilişsel yapıları canlandırmak

gerekebilecektir. İlk araştırma esnasında, Devine (1989) ırkçı ve ırkçı olmayan beyaz deneklerine tamamen anonim olacak tarzda Amerikalı siyahlar hakkında akıllarına gelen kültürel kalıpyargıları yazmalarını ister. Bütün açıklığıyla, deneklerin her iki grubunun cevapları kayda değer hiçbir farklılığı ifade etmez; bu da bütün deneklerin eşit şekilde kültürel kalıpyargıyı tanıdıklarını doğrulamaktadır. Bu sonuçlar, beyaz deneklerin siyahlarla ilgili kendi şahsi görüşlerini vermek durumunda oldukları başka bir çalışmayla tezat oluşturmaktadır. Bu defa, ırkçı denekler ırkçı olmayan deneklerden daha net olarak olumsuz düşüncelerini ifade ederler. Devine'e göre, derleme şartları ırkçı olmayan deneklere cevapları üzerine bir kontrolü uygulamayı ve farklılaşan görüşlerini ifade etmeyi olası kılar. Deneklerin kontrolünün cevapları üzerine çok zor olarak etki ettiği durumda kalıpyargıların etkisini göstermek için, Devine alıştırma paradigmasına başvurmuştur. Amerikalı siyahlara karşı önyargıları olan veya olmayan beyazlar bilinçli bir yeniden tanımanın mümkün olmayacağı bir hızda yüz kelimenin ekrana yansıdığını görürler. Deneklerin yarısı için, alıştırmanın % 80'i Siyahlar (kölelik, getto, Harlem, caz vb.) kategorisiyle ilişkilendirilmiş ve % 20'si de hiçbir ırkla ilişkilendirilmemiştir. Deneklerin diğer bir yarısı için, oranlar ters çevrilmiştir. Daha sonra deneklerin tümü, düşmanlık planı üzerine bir seri belirsiz davranışlar sergileyen herhangi bir Donald'ı tasvir eden bir metin okur. Veriler siyahlarla ilişkilendirilen büyük bir sayıdaki alıştırmanın sunumunun, Donald'ın çift görünümlü davranışının, prensip olarak önyargısı olmayan denekler tarafından olduğu gibi ırkçı denekler tarafından da daha çok düşmanca yorumlanmasına yol açar. Öyleyse Devine'e göre, – eğer etkilerini engelleyebilecek özel bir gayret yoksa – hepimiz önyargılarımızdan etkileniriz.

Bu radikal tezin, Gilbert & Hixon (1991) tarafından yapılan yeni çalışmalarla en azından nispi olduğu belirlenmiştir. Söz konusu bu yazarların deneyi aynı şekilde iki kısım içermektedir. İlk aşamada, beyaz denekler, deneyci tarafından tamamlanmak üzere yazılmış kelimelerden oluşan kartlar gösteren bir video seyrederek. Deneyci beyaz veya Asya ırkından biridir. Kelimeleri tamamlamaya giriştikleri esnada, deneklerin yarısı 8'e kadar bir sayı hatırlamak zorundadırlar. Deneyin ikinci kısmında, denekler deneycinin hayatının yaşanmış bir gününü tasvir ettiğini duyarlar. Yeniden, deneklerin yarısı bir işle uğraşırlar. Kısaca, deneklerin dörtte biri sürekli meşguldür, dörtte biri birinci kısımda, dörtte biri ikinci kısımda ve diğer dörtte biri de hiçbir zaman meşgul değildir. Deneyin sonunda deneklerin hepsi deneyciyi, bir kısmı direk olarak Asyalıdan Amerikalıya kadar uzanan kalıpyargıyı ilgilendiren bir seri kişisel özellikler üzerine değerlendireceklerdir. İki sonuç çıkmaktadır. Bir taraftan, Asyalı deneyciyle karşı karşıya gelenler, deneycinin etnik kökeniyle ilgili kelimeleri – kelime sayısını bile akılda tutamayacak kadar – daha çok önerirler. Diğer taraftan, deneyin ikinci kısmında devreye giren denekler Asyalıya yönelik kalıpyargısal yargıları ifade ederler. Gilbert ve Hixon'a göre, bu sonuçların, deneklerin minimum derecede bilişsel kaynağa sahip olması durumunda (birinci evre esnasında meşgul olmamak) mümkün olacağına işaret ederler. Fakat kullanılışları o kadar önemlidir ki denekler cevaplarını kontrol edemezler (ikinci evre

esnasında meşgul olmak). Gilbert ve Hixon (1991) sosyal yargının etkileşimin iyi işlemesine katkı sağlama eğilimi gösterdiğini hatırlatırlar. Bu tür pragmatik bir bakış açısına uygun olarak, Fiske ve Neuberg (1990) bir kategorinin var olan bütün bilgiyi organize etme kapasitesinin önemli bir kriter olduğunu aynı şekilde düşünürler.

Kalıpyargıların sürekliliği

Bize gelen bilgilerin yanlı yorumu kalıpyargıların kolayca oluşmasını sağlar. Fakat kalıpyargılar aynı şekilde devam ederler çünkü davranışımıza temel aldığımız öncülleri bize sağlarlar. Eğer bir ülke dünkü düşmanını hala saldırmaya aday olarak görmeye devam ederse, hiç şüphesiz askeri hazırlığını artıracaktır. Bu tür bir reaksiyon diğer ülke için barışın savaşı hazırlamak için iyi bir fırsat olduğunu gösteren açık bir kanıt oluşturur: Yükselme harekete geçmiştir.

Word, Zanna ve Cooper (1974) iki aşamalı bir incelemeyle kalıpyargıların bu *kendi kendini doğrulayıcı* karakterini açığa çıkarmışlardır. İlk deneyin denekleri, ya beyaz ya da siyah bir adayı kabul eden beyaz mülakatçılardır. Gerçekte adaylar aynı şekilde davranmaya alıştırmış küçük rol oyuncularındır. Beyaz veya siyah adayların davranışlarındaki bu benzerliğe rağmen, mülakatçı denekler adayın rengine göre sözlü olmayan çok farklı davranışlar sergilemektedirler: Siyah adaya karşı, beyaz adaya olanından daha mesafeli, daha kısa süreli görüşme ve daha az dostluk gösterirler. İkinci deneyde, bu defa beyaz denekler aday konumuna geçerler. Söz konusu adaylar ilk deney esnasında gözlemlenen mülakatçı deneklerin davranışlarının ikisinden birini veya diğerini sergilemeye alıştırmış küçük rol oyuncularından mülakata kabul edilirler: Ya siyah rol yapan karşı kullanılmış kişisel olmayan bir tarz, ya da beyaz rol yapan karşısında gösterilen dostane davranış tarzı. Sonuçlar açıkça göstermektedir ki bu aday denekler, mülakatı yapanın davranış stiline karşılık gelirler; kişisel olmayacak şekilde davranılan adaylar daha az iyi performans sergilerler. Bu nedenle, gerçek bir durumda mülakat yapanın kalıpyargısal beklentileri adayın bu beklentileri doğrulayan bir davranışı sergilemesine yol açabilir (Darley & Fazio, 1980). Bununla birlikte, söz konusu kişi gözlemcinin beklentilerinin farkında olduğunda (Hilton & Darley, 1985) veya kendine ait kişiliğin katı bir anlayışına sahip olduğunda (Swann & Ely, 1984) doğrulamanın bu etkisi meydana gelmemektedir (Swann, 1987).

Fiziksel güzellik alanındaki kalıpyargılarımızın etkisini göstermek için Snyder, Tanke ve Berscheid (1977) erkek deneklerinden on dakika boyunca tanımadıkları bayan muhataplarla telefon görüşmesi yapmalarını istediler. Görüşme başlamadan önce her erkeğin fotoğrafı çekildi ve ayrıca erkek denekler muhatap bayanın bir klişesini inceleyebilecekti. Gerçekte, deneye katılan bayan katılımcıların fotoğrafı çekilmemişti ve ortaya konan klişe bir kadını ya çok az veya tam tersine çok çekici olarak betimliyordu. Erkek denekler, çekici olduğunu düşündükleri bayan görüşmeciyi daha cana yakın buluyorlardı. Ayrıca, erkek deneklerin ilk başta olan kalıpyargıları, konudan gerçekten çok farklılaşmış davranışlara

sebepler olmuştur. Aslında, sadece bayan muhatapların kaydedilmiş cevaplarına dayanarak, tabii gözlemciler gözle görünür bir şekilde çekici olan bayan muhatapları daha az çekici olan iş arkadaşlarından daha iyi olarak değerlendirirler. Snyder (ve arkadaşları, 1977) aynı şekilde erkek deneklerin davranışlarının kesin bir rol oynadığını açıklamaktadırlar. Bayan muhataplarının gözünde, çekici biriyle görüşmekle karşı karşıya gelen bir erkek daha çok sosyal, enteresan ve... çekici gözüktür.

Kalıpyargısal inançların sürekliliği, beklentilere karşılık veren açıklamaların özellikle güçlü olduğu durumlarda daha çok mümkün gözükmektedir. Bu düzeyde, bazı kalıpyargıların bütün kuşku ve şüphelerin üzerinde bulunduğu kişilerde hangi ölçüde işlemediğini sorabiliriz. Başka bölgelerden gelen çok genç yaşta çocukları evlatlık edinen ebeveynlerin hali bunu açıklayan bir durumdur. Geldiği kültürü hiç tecrübe etmemiş bir çocuğa karşı aile ilişkileri ebeveynlerin kalıpyargısal beklentileriyle belirginleşen örnekler çoktur (Paulis, 1994). Bu son analizde, çocuğun 'derin' tabiatına saygı duyma endişesi şüphesiz güçlü bir neden oluşturmaktadır.

Aslında, ifade tarzımız bile gruplar arası kalıpyargıların devam ettiğini göstermektedir (bk., 9. Bölüm⁹). Semin ve Fiedler (1988)'e göre, gözlemlediğimizi tasvir etmek için kullandığımız dil gerçekte en soyuttan en somuta doğru değişir. Aşırı bir uçta, herhangi bir söz başkası hakkında bir özelliği anımsatabilir; o halde kişilik özelliklerini kullanıyoruz. Diğer bir uçta, davranışın koşulların bir sonucu olduğu kabul edilir; bu durumda tasvir edici fiillere başvurmakla sınırlanırız. Maass, Salvi, Arcuri ve Semin (1989) tarafından toplanan veriler, deneklerin grup içi üyelerin olumsuz davranışları ve grup dışı üyelerin olumlu davranışları için kullanılmasından daha yüksek seviyede dilsel soyutlama düzeyinde grup içi üyelerin olumlu davranışlarını ve grup dışı üyelerin olumsuz davranışlarını dikkate aldıklarını ortaya koyar. Teorik bir bölümde, Jaspars ve Hewstone (1984) kalıpyargılar ve açıklama işi arasındaki birliktelik ilişkisinin güzel bir örneğini verirler. Ortaöğretim bitirme sınavlarında kızların başarı ortalamalarının bütün disiplinlerde erkeklerinkinden daha üstün olduğu gerçeğiyle karşılaşınca, cinsiyet ayrımcılığı yapan biri nasıl tepki gösterir. Muhtemeldir ki parçacı açıklama biçimlerine başvuracaktır (Pyszczynski & Greenberg, 1987). Örneğin bir grup, sınav takdim eden kız öğrencilerin, kız öğrenci popülasyonunu eksik olarak yansıtan bir alt grup oluşturduğuna inanabilir. Açıklamaları düzeyinde deneklerin yaratıcılığı ve bu açıklamaların sonuçlarını aynı anda gösteren bir araştırmada, Anderson, Lepper ve Ross (1980), riskli veya ihtiyatlı bir tutumun itfaiye mesleğinde başarıyı garantilediği fikrine inanmaya deneklerini yönlendirmişler ve onlardan niçin böyle olduğunu açıklamalarını istemişlerdir. Tasarlanan ilişkinin tamamen hayali olduğunu öğrendikten sonra bile, denekler görüşlerinde diretmişlerdir. Ayrıca veriler deneklerin başlangıçta telkin edilen ilişki için uygun açıklamalar sağlayacak derecede saptanmış olduklarını gösterir (bk., çerçeve 10).

⁹ Richard Clément ve Kimberly A. Noels (1994). *Langage et communication intergroupe 'Dil ve gruplararası iletişim'*, Stéréotypes, discrimination et relations intergroupes 'Kalıpyargılar, dışlama ve gruplararası ilişkiler' içinde. Richard Y. Bourhis ve Jacques-Philippe Leyens (Eds).

Yukarıda bahsedilen çalışmalar kalıpyargısal inançların değişiminin olasılığı problemine göndermede bulunmaktadırlar. Gelecek bölüm kalıpyargılara göndermede bulunmaktan sakındırabilecek şartların neler olabileceğini konu edinir ve aynı zamanda kalıpyargıların değişimi sorununu inceler.

Steinberg'in (1974) Kuzey Amerikalı profesörlerin üniversite çalışma alanları ile dinleri arasındaki ilişki üzerine yaptığı bir çalışması, kalıpyargıların yanlış olduğu kadar katı yorumlara ne kadar yol açtığını göstermektedir. Bu yazar tarafından saptanan veriler göstermektedir ki, Protestanlar geleneksel bilimsel disiplinlerde (tarım, kimya, botanik vb.), Katolikler insani sektörlerde (diller, felsefe vb.) Yahudiler ise tıp ve beşeri bilimlerde (psikoloji, hukuk) daha öndedirler. Bu dağılımın daha az yanlı olmasını sağlamak için, Steinberg (1974) her üç dinin telkin ettiği kültürel değerlere başvurur ve bu durumun geçmiş birçok örneklerini de bulur.

Kültürel bir sebebe başvurma, rastlantısal fenomenlerin birleşmesi olasılığının gözlemlenen ilişkilerin varlığına etki ettiğini tamamen yok sayar. Boudan (1990, p. 271) bu gözü kapalı verilen kararda şaşılacak bir şeyin olmadığını düşünür, çünkü 'bir disiplinin seçimini açıklama söz konusu olduğunda araştırmacı/anketör isteyerek belirli bir seçimin deneyin kişiliğini oluşturan derin değerleri açıklama zorunda olduğu fikrinden hareket eder. Araştırmacı, dini veya felsefi formasyonu tarafından kendisine telkin edilen son değerlerin içerisinde seçimin sebebinin araştırılmasının gerekli olduğu depoyu oluşturdukları fikrinden hareket etmeyi metot olarak kabul etmesi bu nedenledir. Bununla birlikte, Kuzey Amerika toplumunda bulunan Protestanların, Katoliklerin ve Yahudilerin kolektif hareketliliğinin etkilerinin kombinasyonu ve farklı disiplinlerin ardışık yayılması olgusunu fark etmeye yeter (Friedman, 1983).

Steinberg'in yaklaşımı sadece gözlemcilerin bir sebebin ilişkilerini belirlemelerini ortaya koymaz, aynı zamanda kültürel açıklamaların genetik açıklamalarinkine eş değer güçle zorunlu olarak var olması olasılığını da açıklar. Bu duruma daha yakından bakıldığında, Boudon'un yaklaşımı geleneksel tutumun kazanımları devre dışı bırakmaya imkân tanıyan tersi açıklamanın başarılı sınavında olduğu kadar, ilişkilerin tekrar söz konusu edilmesi konusunu dikkate almaz. Gerçekte, bu iki yazar arasındaki farklılıklar, önsel/ilksel açıklayıcıya sahip olduğumuz kadar ilişkilerin ortaya çıkacağı fikrini iyice göstermektedir. Boudon (1990) ne derse desin, özel bir okuma biçimini savunmayı arzu etsek bile, ilişkilerin, güçlü olanları dâhil, düzene konulacağı kesin değildir. Bildiğimiz kadarıyla, hiçbir ırkçı yazar farklılığı çok açık olmasına rağmen Siyahların kalın, Beyazların ve büyük maymunların ince dudakları arasındaki farklılığı gündeme getirmemiştir (Gould, 1983).

Çerçeve 10 – Dinler, bilimsel alanlar ve doğrulayıcı açıklamalar

3. KALIP YARGILARDAN KURTULMANIN YOLU

Yukarıdaki tartışmanın belirttiği gibi, kalıpyargılar sürekli olma özelliklerini korurlar (Allport, 1954) ve etkileri algılarımız ile ilişkilerimiz üzerinde belirleyici olabilirler. Bu durumda, kalıpyargıların nüfuzlarının kaçınılmazlığı sorunu ortaya çıkar. Bundan kaçabilir miyiz? Hatta bunları değiştirebilir miyiz?

Yoğunluğu azaltma fenomeni ve yargılayabilme duygusu

Verileri işleme konusunda kalıpyargıların etkisinin altını çizen çalışmaların tersine, bazı yazarlar yoğunluğu azaltma adı altında bilinen bir fenomeni ortaya attılar. Bu fenomen, hakkında gerçek değeri olmayan bir takım bilgilere sahip oldukları bir fert hakkında yargıda bulunma durumunda kaldıklarında, deneklerin kalıpyargısal beklentilerinden vazgeçme eğiliminde olmaları anlamına gelmektedir. Yoğunluğu azaltma fenomeni adı altında bilinen bu sonuç, Kahneman ve Tversky (1983)'nin bilişsel psikoloji alanında yaptıkları çalışmalardan doğrudan etkilenmiştir. Bu yazarlar örneğin 30'u mühendis ve 70'i avukattan oluşan 100 kişi arasından rastgele seçilmiş beşinin kısa tasvirlerini deneklerine takdim ettiler. Denekler her bir tasvirin bir mühendisi betimlediğinin olasılığını belirtmek durumundadırlar. Tasvirler işe yarar hiçbir bilgi vermemektedirler. Nitekim bu çerçevede örnek olarak, Dick'in evli olup çocuk sahibi olmadığı, büyük bir kapasite ve kuvvetli bir motivasyona sahip olduğu ve işinde parlak bir şekilde başarılı olacağı sözünü verdiği tasviri yapılır. Bu şartlarda, denekler mantıki olarak yalnızca başlangıçtaki olasılıklara güvenmek durumunda kalmalıydılar. Fakat durum böyle olmadı. Cevaplar kurda çekilen mühendislerin ilk baştaki oranına uygun % 30 olarak gözle görünür bir şekilde sapma göstermektedir. Kahneman ve Tversky (1973)'a göre, denekler mühendisler kategorisinin prototipiyle benzerliğin daha az net olduğu amacının imajını oluşturmak için, tamamen önemsiz olsa bile, kişisel bilgiyi kullanmaktadırlar. Başlangıçtaki olasılıkları kullanmak artık denekler gözünde daha az anlamlı görünür. Kısaca, yararsız unsurların eklenmesi kategorinin etkisini azaltır.

Kalıpyargıların, bir takım özellikleri sosyal kategorilere bağlayan olası yargılar olduğu fikrinden hareketle, Locksley ve arkadaşları (1980) bu durumda kişilerin başlangıç olasılıklarını ihmal ettiklerini beklerler. Deneklerine yüzde kaç erkek ve kadının büyük bir güven gösterdiğini belirtmelerini istemektedirler. Veriler güvenle ilgili cinsiyete ait bir kalıpyargının açıkça var olduğunu göstermektedir. Bir takım bilgilere dayanarak, denekler aynı zamanda gelecekte güvenli bir şekilde davranacak altı konunun yüzdelik zamanını da tahmin etmek durumundaydılar. Bir tek cinsiyetle özdeşleşmiş konular için veriler kalıpyargısal farkı yeniden ortaya koyarlar: Erkekler kadınlardan daha güvenli olarak algılanırlar. Konu hakkında kişisel bilgiler de mevcut olduğunda kalıpyargısal fark ortadan kalkar (Locksley ve arkadaşları, 1982; Krueger & Rothbart, 1988). Nisbett, Zukier ve Lemley (1982) de elektrik şokları ve sinemada seyredilen filmlerin sayısı için dayanma gücünü önceden bildirmelerini deneklerinden istemişlerdir. Bazı denekler uygulamalı bilimlerde veya

literatür bölümünde okuyan öğrencilerden bir grubun ortalama reaksiyonuyla ilgili cevap vermek zorundadırlar. Diğer başka denekler, ismi belirli bir öğrenci hakkında bir değerlendirmede bulunmak durumundadırlar. Son bir durumda da, denekler tamamen yararsız bilgileri içeren bir videoya dayanarak bir öğrenci hakkında karar vermek durumundadırlar. Cevaplar video gösterilmediği halde, bir taraftan elektrik şoklarına dayanmakla uygulamalı bilimler ve diğer taraftan film sayılarıyla literatür konusunda yapılan çalışmalar arasındaki kalıpyargısal bağı doğrulamaktadırlar. Nisbett ve çalışma arkadaşlarına (1981) göre, videonun verdiği bilgiler kalıpyargıyla konunun benzerliğini azaltır; bu deneklerin yargıları üzerine kalıpyargının etkisini azaltmayı sağlamak içindir.

Yoğunluğu azaltma üzerine yapılan bu ve benzeri çalışmalar âdeta bir istisnayı ve paradokstu; yargıçların bilişsel sınırlılıkları kategorisel bilgilerin etkisini aza indirgeme sonucunu doğurabilecektir. Yoğunluğu azaltma üzerine yapılan çalışmalara yöneltilen bir çok kritik arasında özellikle ikisi kalıpyargıların açıklayıcı özelliğinin önemini veya, daha genel olarak, kategorisel bilgilerin altını çizmektedirler. 1977'den beri, Ajzen, deneklerin cevaplarında beklentilerini devreye sokup sokmayacaklarını önceden haber vermek için beklentilerle yeni bilgi arasında nedensel ilişkiyi dikkate almayı öneriyordu. Ajzen'in (1977) denekleri, bir öğrencinin bir sınavı başarmasının olasılığını belirtmek durumundadırlar. Yargının konusuyla ilgili bilgiye ek olarak, denekler ya ders için yüzdellik başarı oranını ellerinde bulundurmakta ya da deneyin içinden çıktığı eşantyon grubun doğasını belirleyen psikolojik bilgilere sahiptirler. Birinci durumda, nedensel bir uygunluk vardır fakat ikinci durumda nedensel uygunluk net olarak daha az açıktır. Her iki sunum şekil olarak eşdeğer olduğu halde, denekler bilgileri sadece nedensel bir bağı önceden gördüklerinde kullanırlar.

Zukier (1986) yoğunluğu azaltmanın sadece bilişsel sınırlamaların işi olduğuna aynı şekilde karşı çıkmaktadır. Tversky ve Kahneman'ın (1973) deneyine göre düzenlenmiş Zukier ve Pepitone'un (1984) yaptığı deneyin deneklerinin yarısı için, direktifler işin/ödevin bilimsel yönünü öne sürmektedirler ('verileri inceleyen bir bilim adamı olduğunuzu farz ederek kararınızı alınız'). Diğer denekler için, direktifler işin klinik karakteri üzerine vurgu yapmaktadır. ('Genel bilgilerinize, duyarlılığınıza ve empati yapma kapasitenize başvurunuz'). Çok net bir biçimde, klinik yönlendirme kişisel bilgilere verilen önemi vurgularken bilimsel yönlendirme hareketin/başlangıcın olasılıklarına başvurma düşüncesini pekiştirmektedir (Ginossar & Trope, 1980, 1987). Diğer bir deyişle, bir stratejinin ve bilgi işleme/verileri değerlendirme tarzının seçimi, öngörülen kullanım biçimine bağlı olarak değişebilir. Bu bakış açıları yargının belirlenmesiyle ilgilidir ve şüphesiz deneycinin haberi olmadan ortaya çıkabilir. Durumun böyle olmasıyla orantılı olarak, bu hal deneyci ile denekler arasında yanlış anlaşılmaya neden olur ve deneklerin repertuarının ihmali sonucunu doğurur. Krosnick, Li et Lehman (1990) çok benzer bir argümanı işlemişlerdir. Bu yazarlar için, kişi hakkında bilgi almadan önce kategorisel aidiyetleri klasik olarak sunma olayı, son

bilgilerin ilk bilgilerden daha önemli olduğu düşüncesine vardırır (Schwarz, Strack, Hilton, Naderer, 1991).

Böylece, davranışsal repertuarın zenginliği ve deneyin ön bilgilerine, hedeflere ve içinde bulunulan duruma olan duyarlılığına dayanan cevapların esnekliği hiçbir şüpheye yer bırakmaz. Gözlemciler, yargının normatif teoriler açısından tartışılabilir yöntemini benimsediklerinde, gerçekte sosyal bakış açısı noktasından tamamen rasyonel bir stratejiyi benimsemiş olabilirler. Özellikle, muhtemelen kişiler yargılarının uygun olacağı şartları belirleyen sosyal kuralların bütününe duyarlıdırlar. Bu sorular sosyal yargılama modelinin kalbinde yer alır (Leyens, Yzerbyt & Schadron. 1992, 1994; Schadron, 1991; Schadron & Yzerbyt, 1991, 1993; Yzerbyt, 1990).

Darley ve Gross'un (1983) bir araştırması sosyal kökeninin dışında hakkında başka herhangi bir bilgi bilmediklerinde küçük bir kız konusunda yargıda bulunmakta deneklerin tereddüt gösterdiklerini ortaya koyar. Yazarlara göre, bu fenomen hiçbir kişisel bilgi sağlanmadığında başkasını yargılamayı yasaklayan bir kuralın varlığından kaynaklanmaktadır. Enteresan bir şekilde, kalıplaşmış yargılar, tam bir belirsizlik taşıyabilirler bile, bilgiye değin unsurlar mevcut olduğu andan itibaren oluşurlar. Darley ve Gross (1983) kalıpyargıların belirsiz bilginin yorumlanmasını dolambaçlı kılan çalışmanın hipotezlerini oluşturduğu sonucuna varırlar. Yzerbyt ve çalışma arkadaşları, Darley ve Gross'un verilerini açıklamak için hipotezin doğrulanma fenomeninin gerekliliğini yeniden tartışma konusu yapmışlardır (bk., Yzerbyt, Schadron, Leyens & Rocher, 1994; Schadron, Yzerbyt, Leyens & Rocher, 1994). Bu yazarlara göre, kişiler geçerli bir yargı üretebilmeleri için gerekli şartların oluştuğunu düşündükleri andan itibaren sahip oldukları herhangi bir izlenimi kullanırlar. Bir konu hakkında kişisel bilgilerin varlığı yargıda bulunabiliriz duygusunu verir. Kullanılan örnek Darley ve Gross (1983) tarafından kullanılan örneğin aynı bölümünü tekrar ele almaktadır. Bir fert hakkında asgari kişisel bilgileri aldıktan sonra, denekler diğer kulaklarına başka bir mesaj verildiği halde kulaklarının biriyle duydukları bir metni kelime kelime tekrar etmek zorundadırlar. Bu ödevin faydası ikinci mesajın bilinç alanına girme imkânına sahip olmamasıdır. O andan itibaren, deneyci deneklerin yarısını konu hakkında kişisel bilgileri aldıklarına inandırabilir. Arkasından deneklere kişilik üzerine yapılan bir ankete kişinin muhtemel cevaplarını belirtmeleri istendiğinde, kişisel bilgilere sahip olduklarını düşünenler kategorisel bilgilere sahip olmayanlardan daha güvenlidirler ve daha kalıpsal yargılarda bulunmaktadırlar. Yzerbyt, Schadron ve Leyens (1991) tarafından toplanan verilerin gösterdiği gibi bir başkası üzerine anlamlı bilgilere sahip olma duygusu, yoğunluğu azaltma üzerine yapılan araştırmalarda bir rol oynayabilir. Yzerbyt ve çalışma arkadaşlarının (1991) deneyinde kullanılan bilgiler istenilen yargıyla hiçbir ilgisi yokken başka sorular üzerine konuşmaya imkân veriyorlardı veya vermiyorlardı. Bir örnek bu ayrımı aydınlatmaya imkân verecektir. Üniversite derecesinin tersine, arkadaşlar arasında çıkmayı sevmek veya yakın bir zamanda saçlarını kestirmek herhangi birinin zekâsını değerlendirmek için hiçbir gösterge

sağlamaz. Fakat eğer arkadaşlar arasında çıkmalar başka nedenden dolayı sıklıkla işlenen bir bilgiyi oluşturuyorlarsa – kişinin sosyalliği yargısında bulunmak gibi – yakın bir zamanda saçların kesimi kişinin başka davranışlarıyla ilgili bizi tam bir bilgisizlik içinde bırakmaktadır. Bu nedenle, ikinci bilgi bayağı olduğu halde birinci bilgi anlamlı gözükmektedir.

Önce denekler bir kişinin sadece kategorisel aidiyetini tanıdıklarında kalıpyargısal tarzda cevap verirlerken, arkasından anlamlı gözüken bilgiler aldıklarında yargıda bulunmaktan kaçınmaktadırlar. Buna karşın, kategorisel veya kişisel bütün bilgiler aynı anda sağlandıklarında denekler konu hakkında kalıpsal bir yargıyı ifade ederler. Görünüşe göre, iki art arda gelen yargı deneklere kişisel bilginin hakikaten yerindeliğinin eksikliğini algılama fırsatı verirler. Fenomen bayağı bilgilerle tersine çevrilir. Eğer bu bayağı bilgiler kategorisel aidiyetle aynı anda bildirilmişse o zaman denekler herhangi bir bilgi vermekten kaçınırlar. Tersine, bayağı bilgiler eklendiğinde kalıpsal ilk yargı değişmez olarak varlığını sürdürür. Bu sonuçlar göstermektedir ki, gerçekte başka birini değerlendirme şartlarına çok duyarlıyızdır.

Kalıpyargılardan Kişisel Karakteristiklere: İstemek ve Yapabilmek

Yukarıda gördüğümüz gibi, sosyal biliş konusunda yapılan çalışmaların büyük bir bölümü, daha önce tanınmayan bir kişiyle karşılaşılan ilk anlarda oluşan kalıpyargıların etkisi üzerinde ısrar ederler. Sosyal algı alanında yapılan çalışmalar bununla birlikte istek ve gayretin kalıpyargıların gücünü kırmamıza imkân tanıdıkları izlenimini uyandırır.

Kruglanski (1989, 1990; Kruglanski & Ajzen, 1983) için, sosyal yargı sırasıyla hipotezlerin üretilmesi ve yeni bilgilerin dikkate alınmasıyla belirginleşmektedir. Gerçek soru tatminkâr olmasa bile bir çözümü tercih etmek mi uygun düşer (Kruglanski bunu sona erdirmeye gereksinimi olarak isimlendirir) yoksa hiçbir şeye karar vermemek mi daha uygun düşer (buna da sona erdirmeye gereksinimi olarak isimlendirir). Her iki eğilim birlikte bulunurlar. Ayrıca, aynı şekilde kişi dile getirdiği cevapların içeriği hakkında belli objektiflerle gelişebilecektir. Bu son bakış açısı henüz sistematik araştırmalara konu olmamıştır. Bütün olarak ele alındığında, Kruglanski'nin modeli iddialı ve bulgusaldır. Özel olarak kalıpyargılar konusunu işleyen bir deneyde, Kruglanski & Freund (1983) İsraili deneklere Aşkenaz kökenli (Avrupa kökenli Yahudi) veya Sefarat (Akdeniz kökenli Yahudi) tarafından kaleme alınmış bir kompozisyonu değerlendirmelerini istediler. Sona erdirmeye gereksinimini artırmak veya azaltmak için, denekler ödevlerini yerine getirmeleri için 10 dakika veya 1 saat vakte sahip oldukları konusunda uyarıldılar. Sona erdirmeye gereksinimini pekiştirmek için, deneyçiler bazı deneklere değerlendirmelerini diğer denekler karşısında kanıtlamak durumunda olduklarını haber verdiler. Tersine, değerlendirme ödevlerinin kendi içindeki önelliği konusunda diğer deneklere güven verildi. Avrupa kökenli Yahudilerin diğerlerinden daha başarılı olduğu konusundaki İsraililerin kalıpyargılarına uygun olarak, denekler az zamana sahip olduklarında veya arkadaşları karşısında

değerlendirmelerini ifade etme durumunda olduklarını beklemediklerinde Aşkenazlı gence atfedilen kompozisyonu Sefaratlıya atfedilenden daha iyi olduğu yargısında bulundular.

Brewer'e göre (1988), biri hakkında bir izlenim oluşturduklarında kişiler ya kategorisel aşamada kalırlar ya da karşılaşılan şahsın kişisel özelliklerini derin olarak inceleme yolunu seçerler. Kişilerarası aşamaya geçiş özel bir motivasyonun varlığına bağlanacaktır. Fiske (1988 & Neuberg, 1990) gözlemcilerin, aynı şekilde bütüncül ve kategorisel işleyişten (Asch, 1946) bir bir özel niteliklerin yalın işleyişine (Anderson, 1981) kadar varan bir bölümün farklı aşamalarında çalışabileceklerini önermektedir. Brewer'in modelinin tersine Fiske'nin konu modeli, gözlemcilerin motivasyonu üzerine dayandığı kadar beklentilerle toplanan bilgilerin arasındaki uygunluk nosyonu/kavramı üzerine dayanmaktadır. Birinci aşamada, bir kategoriye ayırma otomatik olarak karşılaşılan uyarının kaba tabiatını oturtmaya imkân verir. Eğer uyarıcı gözlemciler için çok küçük bir faydaya sahipse, gözlemciler özelliklere dikkat edeceklerdir. Bu ilk incelemenin sonucunda, ilk baştaki kategorilere ayırma daha sonra elde edilen bilgilerin sağlamlığı oranında doğrulanır. Tersisi durumunda, yeniden kategorilere ayırma zorunlu hale gelir; yani konu kategorilere ayrılabilir gibi görülür; fakat başlangıçta kabul edilen kategori anlamında değil. O halde yeni bir kategori/sınıflandırma ileri sürülür. Eğer bu aşamanın tekrar mümkün olmadığı ortaya çıkarsa, denek bilgiyi özellik olarak düşünmek durumuna gelir. Bununla birlikte, özelliklerin incelenmesi bilişsel kaynaklar planında aşırı bir operasyondur ve de bu özelliklerin varlığına bağlıdır. Birçok deney doğrulamaktadır ki, bir ödülü elde etmek için etkileşim zorunlu olduğunda veya toplanan bilgiler bu söz konusu kalıpyargıyla uygunluk teşkil etmediğinde, denekler bir birey/ortak üzerine bilgi almak için daha fazla zamanlarını harcarlar (Neuberg & Fiske, 1987; ayrıca bk. Erber & Fiske, 1984; Pavelchak, 1989; Rucher & Fiske, 1990).

Bu farklı çalışmalar, sosyal gözlemcinin bakışının bilişsel bir verimsizlik olduğu fikrini bir derece terk ederek, motive olmuş bir taktikçinin imajını ileri sürerler (Fiske & Taylor, 1991). Gözlemciler her zaman bilişsel ekonomi endişesiyle hareket edebileceklerdir, fakat yargıda bulunmaya daha çok çaba harcamanın önemini de bilirler. Artık, söz konusu yararlar/ilgiler daha az ve bilişsel kaynaklar daha sınırlı olduğunda kalıpyargılar değerli araçlar olabileceklerdir (Bodenhausen & Lichtenstein, 1987; Macrae, Milne & Bodenhausen, 1994; Stangor & McMillan, 1992). Farklı bir araştırmada, Bodenhausen (1990) uyanıklık aşamasındaki periyodik ritimlerle entelektüel çalışma arasındaki ilişki üzerine durdu. Denekleri sabah ve akşam gruplarına ayırdıktan sonra, günün farklı zamanlarında, sosyal yargı üzerine onlara bir seri görev sundu. Örneğin denekler, bir adli vakada bir öğrencinin suçluluğunu değerlendirmek durumundadırlar. Sanıklardan bazıları, söz konusu edilen davranışla kalıpyargısal olarak ilintili sosyal gruplara mensup idiler. Sabah grubunun denekleri öğleden sonra veya akşamla ilgili daha çok kalıpyargısal düşünceler ürettikleri halde, akşam grubunun denekleri daha çok sabahla ilgili kalıpyargılara başvururlar. Kısaca, yeni bilgiler karşısında, gözlemciler ya bilgiyi titiz bir şekilde değerlendirmeyi arzu ederler ya

da özellikle izlenimin yalınlığına ve tutarlılığına bakarlar. Bu son uğraşımın hakimiyeti oranında kalıpyargısal inançların korunmasına tanık oluruz. Birçok yazar için, günlük hayatta çok sıklıkla karşılaşılan durumlar, yargılarımıza ayıracak zamanın azlığı nedeniyle, sürekli olmayanların ihmal edilmesine neden olanlardır.

Sosyal algının şimdiki imgesinin, kategorisel öğelerin üzerine dayandığı andan itibaren, yargının sürecini hatalı bulmasından ve bilişsel ifadelerle göre pahalıya mal olan bir yargıyla kendisinden meydana geldiği her şeye kutsallık vermesinden korkulabilir. Sosyal etkileşimin yargının son kriteri olduğunu ileri süren görüşler yükselir (Fiske, 1992; Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1994). Bir taraftan realitenin/gerçekliğin doğru bir anlayışının ve diğer taraftan da verileri ihmal eden bir değerlendirmenin olduğunu ifade eden genel düşüncenin çok eksik olduğu ortaya çıkar: Sosyal yargı bir 'realiteyi' yansıtmak için tasarlanmış yegane hedefler değildir. Aslında, Jones (1988) etkileşimleri esnasında kişilerin motivasyonlarının farklılığı üzerine ısrar eder, fakat yargıları üzerine etkisi hakkında yazarların özlülüğüne de hayret eder (Jones & Thibaut, 1958). İyi ki, artan sayıda bir grup araştırmacı, sosyal yargıyı sahibini bağlayan bir süreç ve ürün olarak değerlendirirler. Böylece, Ditto ve Lopez (1992) bir sonuç istenilen anlamda gitmezse deneklerin daha fazla kritik davrandıklarını yakın bir geçmişte göstermiştir. Aynı şekilde, Kruglanski (1990) sosyal gözlemcilerin bilgi araştırmalarını söz konusu yararları göre az çok hızlı olarak askıya alırlar. Eğer özel bir tipin bir sonucu araştırılıyorsa, verileri açıklamak için bilgi araştırması işi uzatılacak ve alternatif hipotezler üretilecektir (Pyszczynski & Greenberg, 1987). Kunda'ya gelince (1987, 1990), yargının, yargıcın işine yaradığı ölçüde, bilgileri toplama, oluşturma ve değerlendirme stratejilerine özen gösterdiği fikrine destek verir. Gayet açıklayıcı olan bir araştırmada, Sanitioso, Kunda & Fong (1990) dışadönük ve içedönüklerde, dışadönüklüğün veya içedönüklüğün akademik başarıya daha çok ulaştırdığı izlenimini uyandırmışlardır. Bu basit işlemin arkasından, her iki grup denekler iyi bir özelliğe sahip olduklarını doğrulayan örnekler buluyorlardı. Kısaca, yargılar sahibini bağlayan bir hükme yol açarlar (Klein & Kunda, 1992; Kunda, 1987, 1990; Kunda & Sanitioso, 1987; Kunda, Fong, Sanitioso & Reber, 1993).

Sosyal gözlemcilerin, kişisel ve sosyal bütünlüklerine saygı duyan yargıların ifade edilmesine dikkat ettikleri fikri, sosyal yargılama yaklaşımının önemli bir bileşenidir. Böylece, Leyens ve Yzerbyt (1992) bir grubun üyelerine bazı kişilerin kendi öz gruplarına mensup olup olmadıklarını kontrol etmelerini istediler. Her bir kişi için, denek yargıçlar tek tek maksimum 10 kişilik özelliğini alıyorlardı ve güçleri yettiğinde de karar vermek zorundaydılar. Belirli bir kişi için, verilen özellikler özgündürler/tipiktir; ya grup içiyse ya da grup dışıyla ilgilidir ve hepsi ya olumlu ya da olumsuzdurlar. Kişi grup içinin olumlu özelliklerini sergilediğinde denekler bilgileri daha fazla inceliyorlardı. Diğer bir deyişle, yargının çıkış yeri grup içinin kapsamına girdiğinde ihtiyat geçerlidir. Grup içinin aşırı dışlama fenomeni bilginin motive olmuş değerlendirilmesine göndermede bulunur (Yzerbyt, Leyens & Bellour, 1994).

Özetle, sosyal algının modellerinin genelliği üzerine sorgulama yapma imkânı vardır (Brewer, 1988; Fiske & Neuberg, 1990; Hilton et Darley, 1991; Stangor & McMillan, 1992). Kalıpyargılara başvurmaya karşı favori savunmalar bilişsel kaynaklar konusunda motivasyonun ve yatırımın bir artırımıdır. Fakat kategorisel değerlendirmenin bireyleştirici bir yargıya tercih edilmesini gayet düşünebiliriz. Teşhis koymanın göreceli yokluğuna rağmen bilgiler imtiyazlı olarak da kabul edilebilir. Gerektiğinde, gözlemci, tarafsızlığına yarayacak bakış açısını veya daha genel olarak, etkileşimin faydalarını desteklemek için önemli bilişsel kaynaklara yer verecektir.

Kalıpsal yargılara uymayan üyelerle ilişki/temas

Eğer, bilişsel bakış açısının taraftarlarının iddia ettikleri gibi, çeşitli dış gruplar üzerine olan bilgilerimiz yanlışsa, kalıpyargılardan kendimizi kurtarmak için bilgi dağarcığımızı tamamlamak uygun düşecektir. 1954’de, Birleşik Devletlerin Yüksek Mahkeme’sinin Beyazlarla Siyahların okullarının ayrı olması kararının anayasaya aykırı olduğunu bildirmesi kesinlikle kalıpyargıda bulunan grubun üyeleriyle temasa geçmenin, kalıpyargıların içeriğini değiştirmek ve zamanla gruplar arası ilişkileri geliştirmek için ideal bir araç oluşturduğu fikri üzerine kuruludur (temas kurma hipotezi üzerine bir tartışma için bkz. 7. Bölüm¹⁰).

Weber & Crocker (1983) kalıpsalyargılara karşı bilgilerin kalıplaşmış inançları değiştirebildiğinin nasıl gerçekleştiğini aynı anda basit ve ustaca/orijinal bir örnekle açıklayarak incelemişlerdir. Bu yazarlar, deneklerinden bir grubun birçok üyeleri hakkında bazı bilgileri okumalarını istemişlerdir. Kalıplaşmış yargılara karşı bilgiler bazı üyeler üzerine yoğunlaşmış veya bütün kişiler üzerine serpiştirilmiştir. Bu örnek, kalıpyargıların değişimin üç modelinin yararını değerlendirmeye imkan tanır (Rothbart, 1981). *Muhasebecinin* modeli, kalıpyargıyla uyuşmayan bilgilerle karşılaşıldığı oranda kişilerin yavaş yavaş kalıpyargılarını değiştirdiğini öngörür. *Yön değiştirme* modeli, kişilerin aniden ve radikal bir biçimde değişimde bulduklarını öngörür. Son olarak, *alt-tipleme* modeli, alt-tipler oluşturmak için kişilerin sağlam olmayan bilgileri kullandıklarını göz önünde bulundurur. Sonuçlara göre, muhasebecinin modeli, sağlam olmayan bilgiler birçok temsilcinin üzerine yayıldığında olup biteni tam olarak tasvir eder. Buna karşılık, kalıpsal yargılara karşı bilgiler birkaç kişi üzerinde yoğunlaşmışsa, o zaman *alt-tipleme* fenomenine tanık oluruz (Johnston & Hewstone, 1990, 1992). Bu sonuçlar, kalıpyargıya karşı bilginin biri diğerinden bağımsız görünen özel ve prototipik kişilerin durumu olduğu oranda (Wilder, 1984; Rothbart & Lewis, 1988) bir kalıpyargının değişeceği fikriyle uygun düşerler (Wilder, 1984). Kalıpsal yargıya ters düşen temsilciler, eğer grubun geri kalan diğer üyelerinden çok farklı ise o zaman kural dışı olarak algılanırlar (Allport, 1954; Rothbart & John, 1985).

¹⁰ Richard Y. Bourhis, André Gagnon, Léna Céline Moise (). *Discrimination et relations intergroupes ‘Ayrımcılık ve gruplar arası ilişkiler’*. Stéréotypes, discrimination et relations intergroupes ‘Kalıpyargılar, dışlama ve gruplararası ilişkiler’ içinde (1994). Richard Y. Bourhis ve Jacques-Philippe Leyens (Editörler), s. 161-200.

Alt-tipleme üzerine yapılan yeni çalışmalar, kalıpyargıların korunmasının açıklanmasının belirleyici bir rolünün altını çizerler. Gerçekte, Kunda ve Oleson'a göre (1993), kalıpyargıya uygun hareket etmeyen bir kişiyle karşılaşmak, başka bilgileri harekete geçirerek kalıpyargıdan sapmayı açıklayamadığımız oranda kalıpyargı aşamasında bir genellemeye götürmek zorunda kalır. Yazarlar avukatlar üzerine olan kalıpyargıyı – yani dışa dönük olarak algılanırlar – kullanırlar ve deneklerine çok başarılı fakat içe dönük bir avukatı takdim ederler. Kontrol deneklerine oranla, sadece bu son bilgiye sahip denekler avukatları net olarak daha az dışa-dönük olarak yargırlarlar. Başka denekler avukatın küçük bir işletmede veya tersine, büyük bir işletmede çalıştığını da öğrenirler. Test öncesine dayanarak, işletmenin çapının avukatların içe dönüklüğüyle hiçbir ilişkisinin olmaması üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte, Kunda ve Oleson'un verileri (1993), konunun içe dönüklüğünü açıklamalarına ve bütün avukatları dışa dönük olarak yargılamaya devam etmelerine imkân tanınması için işletmenin çapıyla ilgili bilginin – ki ilk başta yansızdır – denekler tarafından kullanıldığını salık verirler.

Kalıpyargıların kuvvetlice kullanıldığı bakış açısı tekrar burada çok açık bir göstergesini bulmaktadır. Fakat Kunda'nın sonuçları kişilerin dokunulmamış kalıpyargılarını korumaya ne kadar motive olduklarını gösterdiği halde, aynı zamanda yeterince sağlam bir kanıtlama dayanağı üzerine olması gerektiğini de belirtmektedirler. Bu tür bir tespit, geçerli bir yargının üretiminin koşulları üzerine sosyal inançların ağırlığını hatırlatmaktadır (Schadron & Yzerbyt, 1991). Eğer durumsal bir nedene izafe edilmişse, sürekli olmayan bir davranışın izlenimi değiştirmede konusunda kişilerin hafızaları üzerine yapılan çalışmaların klasik sonucu da dikkate alınmalıdır (Crocker, Hannah & Weber, 1983). Tam tersine, eğer hiçbir alternatif açıklama mümkün değilse veya durumsal nedenlere başvurulmuşsa izlenim değişir.

Alt-tipleme üzerine yapılan çalışmalar, kalıpyargıya uygun davranmayan üyelerle karşılaşma sürekli olmayan bilgilerle grupsal aidiyeti ilişkilendiren açıklama arasında bir bağlantıyı zorladığında kalıpyargıdaki bir değişikliğin kolaylaştığını salık vermektedir. Diğer bir deyişle, sürekli olmayan bilgilerin yanlış açıklamasına başvurmanın olanaksızlığı kalıpyargının bir değişimine yol açacaktır. Bir başkası hakkında topladığımız bilgilerin çokluğu nedeniyle umut verici bir yol şüphesiz çok farklı kişilerle karşılaşmaları artırmaya bağlıdır. Biri diğerinden farklı kalıpsal yargıya karşı çok sayıda üyelerin sürekli olmayışlarını açıklamaya imkân veren basit bir açıklama gerçekte nasıl bulunabilir.

SONUÇLAR

Bir başkasını yargılamak/değerlendirmek aslında onunla beraber hareket etmeye yarar (Leyens, Yzerbyt & Schadron, 1994; Fiske, 1992)! Bu bölümün göstermeye çalıştığı gibi, başkası üzerine yargılar yüz yüze gelen kişilerin kimliksel konularla etkileşimin yer aldığı ideolojik alanla belirlenmiştir. Oysaki bu bakış tarzı Bruner ve Tagiuri (1954) ve Jones ve

Thibaut'ın (1958) kaygısını yeniden canlandırmıştır; yani sosyal yargı, sosyal boyutun kanıtlayıcı olduğu anlam araştırmasının bir sürecine girer: Gözlemciler başkasına bir anlam verirler. Genellikle bu anlam verme söz konusu bu başkasıyla fonksiyonel bir şekilde etkileşime geçebilmek için gözlemlenen bir davranıştan hareketle olur. Bu süreçte, kalıpyargı gibi bilgiler birçok nedenden dolayı özel bir statüye sahiptirler. Bir açıdan, kalıpyargılar, aşırı derecede yoksun/mahrum olmadan, gözlemcilere yeni durumları ele alma imkânı veren bir mirası, temel bir bilgiyi oluştururlar. Bu rolden dolayı, kalıpyargıların yeni bilgiler aracılığıyla yeniden sorgulanmasının mümkün olamaması şaşılacak bir durum değildir. Tam tersine, yeni verileri okumayı genelde yine bu eski şemalar belirleyeceklerdir.

Sosyal algı üzerine çalışma yapmak, kalıpyargılar, şemalar, prototipler ve sosyal kategoriler olarak adlandırdığımız beklentiler üzerine kınayıcı bir bakış taşımaya götürür. Beklentiler, sınırlı sosyal gözlemcinin, şüpheli bilgilere başvurmadan kaçınma gücü olmayan bilişsel olarak verimsiz birinin görüşünün köşe taşı gibi gözükürler. Fakat, bireyselleştirici bilgilerin yararına kategorisel bilgileri sistematik olarak gerçekten devre dışı bırakmak gerekir mi? Algılarımız doğruluk konusunda istek uyandırmasını göstermek kolay olsa da, gözlemcilerin çaresiz olarak hatada yapışık kaldıklarını ileri süremeyiz. Doğruluğu ölçmek için kullanılan bazı kriterlerin uygunluğu sık olarak şüpheye mahal verir ve hatta sosyal yargının pragmatik yaklaşımı gözlemcinin çok kötü çalışmadığı fikrini yüceltme eğilimindedir.

Kategorilere ayırmanın ilk teorisyenlerinin sezindikleri gibi, kategoriler bilgisel bir yarar sağlarlar. Ayrıca, kalıpyargıların etkisinin kaçınılmazlığı görüşü, her ferdin hemen hemen sınırsız kriterlere göre kategorileşebilme olayını sıklıkla ihmal eder. Ait olabileceği kategorilerden her birine bir kalıpyargı uygun düşer. Bu durumda, bir ferde uygun gelebilecek kalıpyargılar çok çeşitlidir: etnik kökenine, milliyetine, cinsiyetine ve işine göre. Nisbette ve Ross (1980)'in salık verdikleri gibi, havuza sahip kişilerle ilgili bile kalıpyargılara sahibizdir! Şu halde, gözlemci bir durumda ve verilen bir konu için çeşitli mümkün kategorilere ayırma – ve o halde farklı kalıpyargılar – arasında seçim yapmak durumundadır.

Öyleyse ortaya çıkan soru, yapılan herhangi bir seçimi neyin belirlediğini bilmektir. Hangi kalıpyargı hangi kişi, hangi anda ve hangi konu hakkında kullanılmaya elverişlidir? Hangi mekanizmalarla sosyal gözlemci herhangi bir seçime varmaktadır? Bu sorulara cevap vermek için sosyal yargı ile ilgili yakın dönemde oluşturulan modellere yöneliriz. Genellikle zayıf olan naif bir bilim adamının ve tutuculuğunu çok geniş miktardaki yanlışlıkla ödeyen bir zihinsel/bilişsel cimrinin çok kötümser bakışına karşılık, gittikçe bilgiyi işleme imkanlarının bütün bir yelpazesine sahip bir gözlemcinin bakışı almaktadır. Söz konusu bu gözlemci, kendisine zorunlu gözükmeye müsait olabilecek çok açık basitçe bilgiyi pasifçe alan biri değildir. Hedefleri gidişatını yönlendirir ve aynı bilgileri çok farklı şekilde ele almaya gücü yetebilir. Gözlemci, her şeyden önce, eyleme girişen ve iyi bir açıklama üzerine dayanma endişesi taşıyan bir kimse gibidir.

Kişi kategorilerini, aynı kategoriyi paylaşan kişilerin basitçe bir araya toplanmaları olarak görmüyoruz: bu benzerliği açıklar ve kullanacağımız kalıpyargı biçimi bu açıklamadan hareketle oluşur. Diğer bir deyişle, istenilen açıklama bizim hedeflerimizden ve sosyal durumumuzdan/bağlanmamızdan ileri gelir ve kategorilere ayırma olayının seçimi temeline kurulur. Bu anlamda, kategorilere ayırma iki nedenle soysaldır; gözlemcilerin ideolojik mirasına yerleşir ve etkileşimlere daha iyi işe yaramayı hedefler. Bu bakış açısı sadece kalıpyargıları kullanma sorununu açıklığa kavuşturmaz, aynı zamanda o kalıpyargıların olası değişim ve ortadan kalkma sorununu da açıklar. Öyleyse, bir kalıpyargıyı değiştirmenin zorluğunun sebeplerinden biri, belki de açıklamaya girişmeyi ve bu açıklamayı kuran teoriyi ihmal ettiğimizden kaynaklanmaktadır.

NOT

Bu bölümün kaleme alınması, ilk yazara Fonds National de la Recherche Scientifique tarafından verilen FRFC 2.4542.93 bursuyla sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Allport, G.W. & Postman, L. (1947). *The Psychology of rumar*. New York: Holt.
- Anderson, N. H. (1981). *Foundation of information integration theory*. New York: Academic Press.
- Andersen, S. M., Klatzky, R. L. & Murray, J. (1990). *Traits and social stereotypes: Efficiency differences*. In *Social information processing*. Journal of Personality and Social Psychology, c. 59/2, s. 192-201.
- Andersen, S. M., Klatzky, R. L. (1987). *Traits and social stereotypes: Levels of categorisation in person perception*. Journal of Personality and Social Psychology, c. 53, s. 235-246.
- Anderson, C. A., Lepper, M. R. & Ross, L. (1980). *Perseverance of social theories: The role of explanation in the persistence of discredited information*. Journal of Personality and Social Psychology, c. 39/6, s.1037-1049.
- Anderson, C.A., & Sedikides, C. (1991). *Thinking about people: Contributions of a typological alternative to associationistic and dimensional models of person perception*. Journal of Personality and Social Psychology, c. 60, s. 203-217.
- Asch, S. E. (1946). *Forming impressions of personality*. The Journal of Abnormal and Social Psychology, v. 41/3, s. 258-290.
- Asch, S.E. & Zukier, H. (1984). *Thinking about persons*. Journal of Personality and Social Psychology, c. 46, s. 1230-1240.
- Ashmore, R.D & Del Boca, F.K. (1981). *Conceptual approaches to stereotypes and stereotyping*. In *Cognitive processes in stereotyping and intergroup behavior*. Edited by D. L. Hamilton, s. 1-35. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Bargh, J. A. (1989). *Conditional automaticity: Varieties of automatic influence in social perception and cognition*. Uleman, James S. & Bargh, J. A. (Eds.). *Unintended thought: Limits of awareness, intention, and control*, s. 3-51. New York: Guilford.
- Bargh, J. A. & Pietromonaco. (1982). *Automatic information processing and social perception: The influence of trait information presented outside of conscious awareness on impression formation*. Journal of Personality and Social Psychology, c. 43(3), s. 437-449.
- Boudan, R. (1990). *L'art de se persuader des idées douteuses, fragiles ou fauses*. Paris : Seuil.

- Brewer, M. B., Dull, V., & Lui, L. (1981) *Perceptions of the elderly: Stereotypes as prototypes*. *Journal of Personality and Social Psychology*, c 41/4, s. 656-670.
- Brigham, J. C. (1971). *Ethnic stereotypes*. *Psychological Bulletin*, c. 76/1, s. 15-38.
- Bodenhausen G. V. (1990). *Stereotypes as Judgmental Heuristics: Evidence of Circadian Variations in Discrimination*. *Psychological Science*, v. 1, s. 319-322.
- Bodenhausen, G.V. & Lichtenstein, M. (1987). *Social stereotypes and information-processing strategies: The impact of task complexity*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 52, s. 871-880.
- Bruner, J. S. (1957). *On perceptual readiness*. *Psychological Review*, v 64/2, s. 123-152.
- Bruner, J.S., & Tagiuri, R. (1954). *The Perception of people*, in G. Lindzey (éd.), *Handbook of Social Psychology*, v. 2, Cambridge: Addison-Wesley Massassuchetts.
- Cantor N. & Mischel, W. (1977). *Traits as prototypes: Effects on recognition memory*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 35, s. 38-48.
- Carey, S. (1985). *Conceptual change in childhood*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Cohen C. E. (1981) *Person categories and social perception: Testing some boundaries of the processing effect of prior knowledge*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 40, s. 441-452.
- Crocker, J., Hannah, D. B., & Weber, R. (1983). *Causal attributions and person memory*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 44, s. 55-66. DOI: 10.1037/0022-3514.44.1.55.
- Croizet, J.-C. (1991). *Les effets d'amorçage dans la formation des impressions*. *Psychologie française*, v. 36, s. 79-98.
- Darley, J.M. & Gross, P.H. (1983). *A hypothesis-confirming bias in laeling effects*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 44, s. 20-33.
- Darley, J.M. & Fazio, R.H. (1980). *Expectancy confirmation processes arising in the social interaction sequence*. *American Psychologist*, v. 35, s. 867-881.
- Dovidio, J.F., Evans, N.E. & Tyler, R.B. (1986). *Racial stereotyes: the contents of their cognitive representations*. *Journal of Experimental Social Psychology*, v. 22, s. 22-37.
- Devine, P.G. (1989). *Automatic and controlled processes in prejudice: The role of stereotypes and personal beliefs*. In A.R. Pratkanis, S.J Breckler & A.G. Greenwald (Eds.). *Attitude structure and function*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Devine, P.G. & Baker, S.M. (1991). *Measurement of racial stereotyping subtyping*. *Personality and Social Psychology Bulletin*, v. 17, s. 44-50.

- Diehl, M. & Jonas, K. (1991). *Measures of National Stereotypes as Predictors of the Latencies of Inductive versus Deductive Stereotypic Judgements*. *European Journal of Social Psychology*, v. 21, s. 317-330.
- Ditto, P.H. & Lopez, D.F. (1992). *Motivated skepticism: Use of differential decision criteria for preferred and nonpreferred conclusions*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 63, s. 568-584.
- Eagly, A.H. (1987). *Sex differences in social behavior*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Eagly, & Kite, M.E. (1987). *Are stereotypes of nationalities applied to both women and men?* *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 53, s. 451-462.
- Eagly, A.H. & Steffen, V.J. (1984). *Gender stereotypes stem from the distribution of men and women into social roles*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 46, s. 735-754.
- Eiser, J.R. (1990). *Social Studies*, v. 19, s. 52-62.
- Erber, R. & Fiske, S.T. (1984). *Outcome dependency and attention to inconsistent information about others*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 47, s. 709-726.
- Fiske, S.T. (1992). *Thinking is for doing: Portraits of social cognition from daguerrotype to laserphoto*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 63, s. 877-899.
- Fiske, S.T. (1988). *Compare and contrast: Brewer's dual process model and Fiske et al.'s continuum model*. In T.K. Srull & R. Wyer (Eds). *Advances in social cognition* (v.1). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Fiske, S.T. & Neuberg, S.L. (1990). *A continuum of impression formation from category based to individuating processes: Influences of information and motivation on attention and interpretation*. In M.P. Zanna (Ed.). *Advances in experimental social psychology* (v. 23). New York: Academic Press.
- Fiske, S.T. & Taylor, S.E. (1991). *Social cognition: Second edition*. New York: McGraw-Hill.
- Ford, T.E. (1992). *The effect of motivation and attribute diagnosticity on stereotype formation*. Thèse de doctorat non publiée, University of Maryland, College Park, MD.
- Ford, T.E. & Stangor, C. (1992). *The role of diagnosticity in stereotype formation: perceiving group means and variances*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 63, s. 356-367.
- Forgas, J.P. (1983). *The effects of prototypicality and cultural salience on perceptions of people*. *Journal of Research in Personality*, v. 17, s. 153-173.
- Friedman, D. (1983). *Normative and rational explanations of a classic case: Religious specialization in academia*. In M. Hechter (Ed.). *The microfoundations of macrosociology*. Philadelphia: Temple University Press.

- Gaertner, S.L. & McLaughlin, J.P. (1983). *The aversive form of racism*. In S.L. Gaertner & J.F. Dovidio (Eds.). *Prejudice, discrimination and racism*. Orlando, FL: Academic Press.
- Gardner, R.C., Wonnacott, E.J., Taylor, D.M. (1968). *Ethnic stereotypes: A factor analysis investigation*. Canadian Journal of Psychology, n. 22, S. 35-44.
- Gilbert, D.T. & Hixon, J.G. (1991). *The trouble of thinking: Activation and application of stereotypic beliefs*. Journal of Personality and Social Psychology, v. 60, s. 509-517.
- Ginossar, Z. & Trope, Y. (1980). *The effects of base rates and individuating information on judgments about another person*. Journal of Personality and Social Psychology, v. 16, s. 228-242.
- Ginossar, Z. & Trope, Y. (1987). *Problem solving in judgment under uncertainty*. Journal of Personality and Social Psychology, v. 52, s. 464-474.
- Gould, S.J. (1983). *La mal-mesure de l'homme: l'intelligence sous la toise des savants*. Le Livre de Poche, Biblio essais.
- Grant, P.R. & Holmes, J.G. (1981). *The integration of implicit personality theory schemas and stereotypic images*. Social Psychology Quarterly, v. 44, s. 107-115.
- Hamilton, D.L. (Ed.). (1981). *Cognitive processes in stereotyping and intergroup behaviour*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Hamilton, D.L. & Gifford, R.K. (1976). *Illusory correlation in interpersonal perception: A cognitive basis of stereotype judgments*. Journal of Experimental Social Psychology, v. 12, s. 392-407.
- Hamilton, D.L. & Rose, T.L. (1980). *Illusory correlation and the maintenance of stereotypic beliefs*. Journal of Personality and Social Psychology, v. 39. S. 832-845.
- Hamilton, D.L. & Sherman, S.J. (1989). *Illusory correlations: implications for stereotype theory and research*. In D. Bar-Tal, C.F. Graumann, A.W. Kruglanski & W. Stroebe (Eds.). *Stereotypes and prejudice: Changing conceptions*. New York: Springer-Verlag.
- Hilton, J.L. & Darley, J.M. (1985). *Constructing other persons: A limit on the effect*. Journal of Experimental Social Psychology, v. 21, s. 1-18.
- Hilton, J.L. & Darley, J.M. (1991). *The effects of interaction goals on person perception*. In M.P. Zanna (Ed.). *Advances in Experimental Social Psychology* (v. 24). San Diego, CA: Academic Press.
- Hoffman, C. & Hurst, N. (1990). *Gender stereotypes: Perception or rationalization?* Journal of Personality and Social Psychology, v. 58, s. 197-208.
- Jaspars, J. & Hewstone, M. (1984). *La théorie de l'attribution*. In S. Moscovici (Ed.). *Psychologie sociale*. Paris: Presses Universitaires de France.

- Jones, E.E. (1988). *Impression formation: What do people think about?* In T.K. Srull & R.S. Wyer (Eds). *Advances in social cognition* (v.1). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Jones, E.E. (1990). *Interpersonal perception*. New York: Freeman.
- Jones, E.E. & Thibaut, J.W. (1958). *Interaction goals as bases of human inference in interpersonal perception*. In R. Tagiuri & L. Petrullo (Eds.). *Person perception and interpersonal behavior*. Stanford, CA: Stanford University Presse.
- Jost, J.T. & Banaji, M.R. (1994). *The role of stereotyping in system justification and the production of false-consciousness*. *British Journal of Social Psychology*, v. 33, s. 1-27.
- Johnston, L. & Hewstone, M. (1992). *Cognitive models of stereotype change, 3: Subtyping and the perceived typicality of disconfirming groups members*. *Journal of Experimental Social Psychology*, v. 28, s. 360-386.
- Kahneman, D. & Tversky, A. (1973). *On the psychology of prediction*. *Psychological Review*, v. 80, s. 237-251.
- Katz, D. & Braly, K.W. (1933). *Racial Stereotypes of One Hundred College Students*. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, v. 28, s. 280-290.
- Kelly, G.A. (1955). *The psychology of personal constructs*. New York : Norton.
- Klein, W.M. & Kunda, Z. (1992). *Motivated person perception : Constructing justifications for desired beliefs*. *Journal of Experimental Social Psychology*, v. 28, s. 145-168.
- Krosnick, J.A., Li, F. & Lehman, D.R. (1990). *Conversational conventions, order of information acquisition, and the effect of base rates and individuating information on social judgment*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 59, s. 1140-1152.
- Krueger, J. & Rothbart, M. (1988). *The use of categorical and individuating information in making inferences about personality*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 55, s. 187-195.
- Kruglanski, A.W. (1989). *The psychology of being 'right' : The problem of accuracy in social perception and cognition*. *Psychological Bulletin*, v. 106, s. 395-409.
- Kruglanski, A.W. (1990). *Motivations for judging and knowing : Implications for causal attribution*. In E.T. Higgins & R.M. Sorrentino (Eds). *Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behavior* (v.2). New York: Guilford Press.
- Kruglanski, A.W. & Ajzen, I. (1983). *Bias and error in human judgment*. *European Journal of Social Psychology*, v. 13, s. 1-44.
- Kruglanski, A.W. & Freund, T. (1983). *The freezing and unfreezing of lay-inferences : Effects of impression primacy, ethnic stereotyping and numerical anchoring*. *Journal of Experimental Social psychology*, v. 19, s. 448-468.

- Kunda, Z. (1987). *Motivated inference: Self-serving generation and evaluation of causal theories*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 53, s. 636-647.
- Kunda, Z. (1990). *The case for motivated reasoning*. *Psychological Bulletin*, v. 108, s. 480-498.
- Kunda, Z. Fong, G.T., Sanitioso, R. & Reber, E. (1993). *Directional questions direct self-conceptions*. *Journal of Experimental Social Psychology*, v. 29, s. 63-86.
- Kunda, Z. & Oleson, K.C. (1993). *Maintaining stereotypes in the face of disconfirmation : Constructing grounds for subtyping*. Manuscript non publié. University of Waterloo.
- Kunda, Z. & Sanitioso, R. (1987). *Motivated changes in the self-concept*. *Journal of Experimental Social Psychology*, v. 25, s. 272-285.
- Leyens, J.-Ph & Yzerbyt, V.Y. (1992). *The ingroup overexclusion effect: Impact of valence and confirmation on stereotypical information search*. *European Journal of Social Psychology*, v. 22, s. 549-569.
- Leyens, J.-Ph., Yzerbyt, V.Y. & Schadron, G. (1992). *The social judgeability approach to stereotypes*. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.). *European Review of Social Psychology* (v. 3), Chichester: Wiley.
- Leyens, J.-Ph., Yzerbyt, V.Y. & Schadron, G. (1994). *Stereotypes and social cognition*. London : Sage.
- Linville, P.W., Salovey, P. & Fisher, G.W. (1986). *Stereotyping and perceived distributions of social characteristics : An application to in-group-out-group perception*. In J.F. Dovidio & S.L. Gaertner (Eds.). *Prejudice, discrimination and racism*. San Diego, CA : Academic Press.
- Linville, P.W., Salovey, P. & Fisher, G.W. (1989). *Out-group homogeneity: judgements of variability at the individual and group level*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 54, s. 778-788.
- Lippman, W. (1922). *The Lipmann-Terman debate*. In N.J. Block & G. Dworkin (Eds.). *The IQ controversy*. New York : Pantheon Books.
- Locksley, A., Borgida, E., Brekke, N.C. & Hepburn, C. (1980). *Sex stereotypes and social judgment*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 39, s. 821-831.
- Maass, A & Schaller, M. (1991). *Intergroup biases and the cognitive Dynamics of stereotype formation*. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.). *European Review of Social Psychology*, 2 v. New York : Wiley.
- Maass, A., Salvi, D., Arcuri, L. & Semin, G. (1989). *Language use in intergroup contexts: The linguistic intergroup bias*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 57, s. 981-993.

- Macrae, N.C., Milne, A.B. & Bodenhausen, G.V. (1994). *Stereotypes as energy-saving devices: A peek inside the cognitive toolbox*, v. 66, s. 37-47.
- Markus, H. & Zajonc, R. (1985). *The cognitive perspective in social psychology*. In G. Lindzey & E. Aronson (Eds). *Handbook of Social Psychology*, (v. 1). New York : Random House.
- McGarty, C. & Penny, R.E.C. (1988). *Categorization, accentuation and social judgement*. *British Journal of Social Psychology*, v. 27, s. 147-157.
- McCauley, C. & Stitt, C. L. (1978). *An individual and quantitative measure of stereotypes*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 36(9), s. 929-940.
- Medin, D.L. (1988). *Social categorization: structure, processes and purposes*. In T.K. Srull & R.S. Wyer (Eds). *Advances in social cognition* (v. 1). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Medin, D.L., Alton, M.W., Edelson, S.M & Freko, D. (1982). *Correlated symptoms and simulated medical classification*. *Journal of Experimental Psychology : Learning Memory and Cognition*, v. 8, s. 37-50.
- Miller, A. G. (1982). *In the eye of the beholder : Contemporary issues in stereotyping*. New York: Praeger.
- Murphy, G.L. & Medin, D.L. (1985). *The role of theories in conceptual coherence*. *Psychological Review*, v. 92, s. 289-316.
- Neuberg, S.L. & Fiske, S.T. (1987). *Motivational influences on impression formation : Outcome dependency, accuracy-driven attention, and individuating processes*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 53, s. 431-444.
- Nisbett, R.E. & Ross, L. (1980). *Human inference: Strategies and shortcomings of social judgment*. Englewood-Cliffs, NJ : Prentice-Hall.
- Nisbett, R.E., Zukier, H. & Lemley, R.E. (1981). *The dilution effect : Non-diagnostic information weakens the implications of diagnostic information*. *Cognitive Psychology*, v. 13, s. 248-277.
- Park, B. & Judd, C.M. (1990). *Measures and models of perceived variability*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 59, s. 173-191.
- Paulis, C. (1994). *L'adoption*. Thèse de doctorat non publiée, Université de Liège.
- Pyszczynski, T.A. & Greenberg, J. (1987). *Toward and integration of cognitive and motivational perspectives on social inference: A biased hypothesis-testing model*. In L. Berkowitz (Ed). *Advances in Experimental Social Psychology* (v. 21). New York : Academic Press.

- Oakes, P.J. & Turner, J.C. (1980). *Social categorization and intergroup bias: Does minimal intergroup discrimination make social identity more positive?* *European Journal of Social Psychology*, v. 10, s. 295-301.
- Pavelchak, M.A. (1989). *Piecemeal and category-based evaluation: An idiographic analysis.* *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 56, s. 354-363.
- Quattrone, G.A. (1986). *Overattribution and unit formation: When behavior engulfs the person.* *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 42, s. 593-607.
- Richard Y. Bourhis ve Jacques-Philippe Leyens. (1994). *Stéréotypes, discrimination et relations intergroupes*, 1994, Mardaga, Liège.
- Rothbart, M. (1981). *Memory and social beliefs.* In D. Hamilton (Ed.). *Cognitive processes in stereotyping and intergroup relation.* Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Rothbart, M. & John, O.P. (1985). *Social categorization and behavioral episodes: A cognitive analysis of the effects of intergroup contact.* *Journal of Social Issues*, v. 41, s. 81-104.
- Rothbart, M. & Lewis, S. (1988). *Inferring category attributes from exemplar attributes: geometric shapes and social categories.* *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 55, s. 861-872.
- Rothbart, M. & Taylor, (1992). *Category labels and social reality : Do we view social categories as natural kinds?* In G. Semin and K. Fiedler (Eds.). *Language, interaction and social cognition.* London: Sage.
- Rucher, J.B. & Fiske, S.T. (1990). *Interpersonal competition can cause individuating impression formation.* *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 58, s. 832-843.
- Sanitioso, R., Kunda, Z. & Fong, G.T. (1990). *Motivated recruitment of autobiographical memory.* *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 59, s. 229-241.
- Schadron, G. (1991). *L'impact des stéréotypes sur le jugement social : L'approche de la jugeabilité sociale.* Thèse de doctorat non publiée, Université catholique de Louvain.
- Schadron, G. & Yzerbyt, V.Y. (1991). *Social Judgeability : Another framework for the study of social inference.* *Cahiers de Psychologie Cognitive/European Bulletin of Cognitive Psychology*, v. 11, s. 229-258.
- Schadron, G. & Yzerbyt, V.Y. (1993). *Les stéréotypes et l'approche de la jugeabilité sociale.* In J.L. Beauvois, R.V. Joule & J.M. Monteil (Eds.). *Perspectives cognitives et conduites sociales* (v. 4). Neuchâtel: Delachaux et Niestlé.
- Schadron, G., Yzerbyt, V.Y., Leyens, J.-Ph. & Rocher, S. (1994). *Jugeabilité sociale et stéréotypes : L'estimation de l'origine d'une impression comme déterminant de l'impact des stéréotypes dans le jugement social.* *Revue Internationale de Psychologie Sociale.*

- Schwarz, N., Strack, F., Hilton, D. & Naderer, G. (1991). *Base rates, representativeness, and the logic of conversation : The contextual relevance of 'irrelevant' information*. *Social Cognition*, v. 9, s. 67-84.
- Semin, G.R. & Fiedler, K. (1988). *The cognitive functions of linguistic categories in describing persons : Social cognition and language*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 54, s. 558-568.
- Simon, B. & Brown, R. (1987). *Perceived intragroup homogeneity in minority-majority contexts*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 53, s. 703-711.
- Simon, B. & Pettigrew, T.F. (1990). *Social identity and perceived group homogeneity : Evidence for the ingroup homogeneity effect*. *European Journal of Social Psychology*, v. 20, s. 269-286.
- Smith, E.E. & Medin, D.L. (1981). *Categories and concepts*. Cambridge : Harvard University Press.
- Spears, R., van der Pligt, J. & Eiser, J.R. (1985). *Illusory correlation in the perception of group attitudes*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 48, s. 863-875.
- Spears, R., van der Pligt, J. & Eiser, J.R. (1986). *Generalizing the illusory correlation effect*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 51, s. 1127-1134.
- Stangor, C. (1988). *Stereotype accessibility and information processing*. *Personality and Social Psychology Bulletin*, v. 14, s. 694-708.
- Stangor, C. & Lange, J.E. (1994). *Mental representations of social groups: Advances in understanding stereotypes and stereotyping*. In M.P. Zanna (Ed.). *Advances in Experimental Social Psychology*. San Francisco: Academic Press.
- Stangor, C. & McMillan, D. (1992). *Memory for expectancy-consistent and expectancy-inconsistent social information : A meta-analytic review of social psychological and social developmental literatures*. *Psychological Bulletin*, v. 111, s. 42-61.
- Steinberg, S. (1974). *The American melting pot*. New York : McGraw Hill.
- Stephan, W.G. (1985). *Intergroup relations*. In G. Lindzey & E. Aronson (Eds.). *Handbook of Social Psychology*, (v. 2). New York: Random House.
- Stroebe, W. & Insko, C. A. (1989). *Stereotype, Prejudice, and Discrimination : Changing Conceptions in Theory and Research*. In D. Bar-Tal, et al. *Stereotyping and Prejudice: Changing Conceptions*. New York : Springer, s. 3-34.
- Snyder, M., Tanke, E.D. & Berscheid, E. (1977). *Social perception and interpersonal behavior : On the self-fulfilling nature of social stereotypes*. *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 35, s. 656-666.

- Snyder, M. & Uranowitz, S.W. (1978). *Reconstruction the past : Some cognitive consequences of person perception*. Journal of Personality and Social Psychology, v. 36, s. 941-950.
- Swann, W.B. (1987). *Identity negotiation : Where two roads meet*. Journal of Personality and Social Psychology, v. 53, s. 1038-1051.
- Swann, W.B. & Ely, R. (1984). *Self-verification versus behavioral confirmation*. Journal of Personality and Social Psychology, v. 46, s. 1287-1302.
- Tajfel, H. (1982). *Social psychology of intergroup relation*. Annual Review of Psychology, v. 33, s. 1-39.
- Tajfel, H. (1969). *The cognitive aspect of prejudice*. Journal of Social Issues, v. 25, s. 79-97.
- Tajfel, H. (1972). *Experiments in avacuum*. In J. Israel & H. Tajfel (Eds.). *The context of Social Psychology : A critical assessment*. London : Academic Press.
- Tajfel, H. & Turner, J.C. (1979). *An integrative theory of intergroup conflict*. In W.G. Austin & S. Worchel (Eds.). *The social psychology of intergroup relations*. Belmont, CA : Wadsworth.
- Tajfel, H. & Wilkes, A.L. (1963). *Classification and quantitative judgment*. British Journal of Psychology, v. 54, s. 101-114.
- Taylor, D.M. (1981). *Stereotypes and intergroup relation*. In R.C. Gardner & R. Kalin (Eds.). *A Canadian social Psychology of Ethnic Relation*. Toronto: Methuen.
- Taylor, S.E., Fiske, S.T., Etcoff, N.L. & Ruderman, A.J. (1978). *Categorical and contextual bases of person memory and stereotyping*. Journal of Personality and Social Psychology, v. 36, s. 778-793.
- Terman, L.M. (1916). *The measurements of intelligence*. Boston : Houghton Mifflin.
- Terman, L.M. (1923). *Intelligence tests and school reorganization*. Yonkers-on-Hudson, New York: World Book Company.
- Turner, J.C., Hogg, M., Oakes, P., Reicher, S. & Wetherell, M. (1987). *Rediscovering the social group : A self-categorisation theory*. Oxford : Basil Blackwell.
- Weber, R. & Crocker, J. (1983). *Cognitive Processing in the revision of stereotypic of self-fulfilling prophecies in interracial interaction*. Journal of Personality and Social Psychology, v. 45, s. 961-977.
- Wilder, D.A. (1984). *Intergroup contact : The typical member and the exception to the rule*. Journal of Experimental Social Psychology, v. 20, s. 177-194.

Word, C.G., Zanna, M.P. & Cooper, J. (1974). *The nonverbal mediation of self-fulfilling prophecies in interracial interaction*. Journal of Experimental Social Psychology, v. 10, s. 109-120.

Yzerbyt, V.Y. (1990). *De l'exploitation des informations dans le jugement social : Vers une approche de la jugeabilité sociale*. Thèse de doctorat non publiée, Université catholique de Louvain.

Yzerbyt, V.Y., Schadron, G., & Leyens, J.P. (1991). *Social judgeability : The impact of meta-informational rules on the dilution of stereotypes*. Manuscrit non-publié. Université catholique de Louvain.

Yzerbyt, V.Y., Schadron, G., Leyens, J.P. & Rocher, S. (1994). *Social Judgeability : The impact of meta-informational cues on the use of stereotypes*. Journal of Personality and Social Psychology, v. 66, s. 48-55.

Yzerbyt, V.Y., Leyens, J.P. & Bellour, F. (1994). *The ingroup overexclusion effect : Identity concerns in decisions about group membership*. Journal of Social Psychology, v. 24.

Zukier, H. (1986). *The paradigmatic and narrative modes in goal-guided inference*. In R.M. Sorrentino & E.T. Higgins (Eds). Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behavior (v. 1). New York: Guilford Press.

Zukier, H. & Pepitone, A. (1984). *Social roles and strategies in prediction: Some Determinants of the use of base-rate information*. Journal of Personality and Social Psychology, v. 47, s. 349-360.